

O`zbekistan Respublikasi' Xali'q bilimlemdiriv ministligi

**A`jiniyaz ati'ndag'i' No`kis ma`mleketlik
pedagogikali'q instituti'**

Baslawi'sh ta`lim metodikasi' kafedراسi'

**«Baslawi'sh ta`lim ha`m sport ta`rbiyali'q isi»
ta`lim bag`dari'**

4^a-kurs talabasi'

Iklasova Zaxira Sharibekovnani'n`

PITKERIW QA`NIGELIK JUMPSI'

**Tema: «Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiyy ta`rbiyasi'nda
ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yendiriv ma`seleleri»**

MAK da jaqlawg`a ruxsat berilsin:

Fakul`tet dekani':

doc. U. Seytjanova

Kafedra basli'g'i':

prof. M.Ayi'mbetov

Ilimiy basshi':

G. Mi'rzabekova

No`kis-2014

Jaqlawg`a ruxsat yetildi:

Fakul`tet dekani':
Kafedra basli'g`i':
Ìlimiy basshi':

doc. U. Seytjanova
prof. M.Ayi'mbetov
G. Mi'rzabekova

**Tema: «Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiyy
ta`rbiyasi'nda ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w
procesine yendiriw ma`seleleri»**

Ma`mleketlik imtixan komissiyasi'ni'n` qarari':

Pitkeriwshi Iklasova Zaxira Sharibekovnani'n` pitkeriw qa`nigelik jumi'si'na

«_____» bahasi' qoyi'lsi'n

«_____» 2014-ji'l.

MAK basli'g`i':

MAK ag`zalari':

**Tema: Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiw ta`rbiyasi'nda
ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yendiriw ma`seleleri**

Jobasi':

Jumi'sti'n` uli'wma si'patlamasi'

Kirisiw.

I bap. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiw ta`rbiyasi'nda ko`rkem shi'g`armalardi'n` worni'.

1.1. Ma`na`wiw ta`rbiya haqqi'nda tu`sinik.

1.2. Woqi'w procesinde ko`rkem shi'g`armalardi'n` a`hmiyeti.

II bap. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n` ma`na`wiw ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`armalardi'n` tu`rleri.

2.1. Yerteklerden paydalani'w.

2.2. An`i'zlardan paydalani'w.

2.3. Naqi'l-maqal kitaplardan paydalani'w.

III bap. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n` ma`na`wiw ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`armalardan paydalani'w jollari'.

3.1. Ko`rkem shi'g`armalar woqi'wg`a qi'zi'qti'ri'wda ata-analardi'n` xi'zmeti.

3.2. Ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yendiziwde pedagogikali'q xi'zmet.

Juwmaq.

Paydalang`an a`debiyatlar.

Jumi'sti'n` uli'wma si'patlamasi'

Temani'n` aktualli'g'i':

Qa`legen ja`miyettin` rawajlani'wi'na itibar qaratsaq, wonda ma`mleketlerdin` rawajlani'wi'ni'n` a`hmiyeti, insanlar a`debi, ta`rbiyasi', minez-qulqi' ha`m ma`na`wiyy jaqtan ka`millik da`rejesine baylani'sli'.

Qay jerde ruwhi'y, ma`na`wiyy, ma`deniy ha`m a`dep-ikramli'li'q ka`milligi joqari' bolsa, wol jerde a`lbette rawajlani'w boladi'.

Bizge ma`lim bolg`anday G`a`rezsizlik O`zbekistanda demokratiyalı'q – huqi'qi'y ja`miyettin` u`sh za`ru`rli ta`repi bar, bul ekonomikalı'q, siyasiy ha`m ma`na`wiyy rawajlani'w jas a`wladqa, a`sirese baslawi'sh klass woqi'wshi'larg`a ha`r ta`repleme ta`rbiya beriw, ma`na`wiyy jaqtan ka`mil insanlar yetip ta`rbiyalawda ta`rbiya usi'llari' – pedagogika iliminin` teoriyalı'q ta`replerine su`yenedi.

Pitkeriw qa`nigelik jumi's baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiyy ta`rbiyasi'nda ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yendiriw ma`selelerine arnaladi'.

Ma`mleketimizde Bilimlendiriw ha`m ja`miyetlik wo`zgerislerdin` G`a`rezsizlik alg`annan keyingi bari'si'n yesapqa alsaq, wo`sip kiyati'rg`an jas a`wladti' ka`mil insanlar si'pati'nda ma`na`wiyy jaqtan ta`rbiyalaw ma`selesi ma`mleketlik siyasat da`rejesine ko`terildi.

Bul ta`repinen qarag`ani'mi'zda, bakalavr pitkeriw qanigelik jumi'si' wog`ada aktual` mashqalalardi'n` birine arnalg`an.

İzertlew ob`ekti:

Pitkeriw qa`nigelik jumi'si'ni'n` izertlew ob`ekti uli'wma bilim beriw mekteplerinin` I-IV klass woqi'wshi'lari'.

İzertlew predmeti:

Ma`na`wiyy ta`rbiya ma`selesinde ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yengiziw;

İzertlewdin` maqseti ha`m wazi'ypalari':

Bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumi'si'mi'z wo`z aldi'na to`mendegi ma`selelerdi wo`z ishine aladi':

- baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiw ta`rbiyasi'nda ko`rkem shi'g`armalardi'n` worni'n ashi'p beriw;
- ma`na`wiw ta`rbiya tu`sinigin pedaogika ilimi ko`z-qarasi'nan tu`sindiriw;
- woqi'w procesinde ko`rkem shi'g`armalardi'n` a`hmiyetin ashi'p beriw;
- baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiw ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`arma tu`rlerin tan`law;
- ma`na`wiw ta`rbiya ma`selesinde ko`rkem shi'g`armalardan paydalani'w jollari'n ashi'p beriw;
- baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ko`rkem shi'g`armalar woqi'wg`a qi'zi'qti'ri'wda ata-analardi'n` xi'zmetin analizlew;
- korkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yendiriwde baslawi'sh klass woqi'ti'wshi'lari'ni'n` pedagogikali'q xi'zmetine baha beriw.

İzertlewdin` metodlari':

Woqi'ti'wshi'lar, ata-analar menen anketa, woqi'w iskerligin u`yreniw, baqlaw, sali'sti'rmali' si'patlama ha`m t.b.

İzertlewdin` ilimiy jan`ali'g`i':

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiw jaqtan ta`rbiyasi'nda tu`rli maxxmundapg`i' ko`rkem shi'g`armalardi'n` pedagogikali'q a`hmiyetin, worni'na baha beriw ma`selesi ilimiy pedagogikali'q bag`darda, da`slepki ret pitkeriw qa`nigelik jumi's ko`leminde birinshi ma`rte wori'nlanbaqta.

İzertlewdin` ilimiy- a`meliy a`hmiyeti:

Pitkeriw qa`nigelik jumi'si' ilimiy-a`meliy a`hmiyeti jag`i'nan wonnan ali'ng`an juwmaqlar, usi'ni'lg`an pikirler uli'wma bilim beriw mekteplerinde xi'zmet yetip ati'rg`an baslawi'sh klass woqi'ti'wshi'lari', metodistler, klass basshi'lari', ata-analar ushi'n u`lken ilimiy, teoriyali'q ha`m a`meliy a`hmiyetke iye dep yesaplaymi'z.

Jumi'sti'n` quri'li'si':

Pitkeriw qa`nigelik jumi'si' quri'li'si' boyi'nsha I, II, III baplardan ibarat. Ha`r bir bap wo`z ishinde woni'n` mazmuni'n sa`wlelendiretug`i'n bo`limlerden turadi'. Jumi's son`i'nda qi'sqasha juwmaq, paydalani'lg`an a`debiyatlardi'n` dizimi usi'ni'lg`an. Jumi'sti'n` ko`lemi ja`mi-52 betti quraydi'.

KIRISIW

G`a`rezsizlik ji`llari`nda uli`wma bilimlendiriw salasi`nda o`sip kiyati`rg`an jas a`wladqa qoyi`li`p ati`rg`an qatan` talaplardan biri – bul ma`na`wiyy ta`rbiya. Ma`na`wiyy ta`rbiya ayi`ri`m ilimiy a`debiyatlarda ruwhi`y ta`rbiya yamasa, a`dep-ikramli`li`q ta`rbiyasi` dep te ataladi`.

Ma`na`wiyy ta`rbiya wo`z ishine ko`plegen ug`i`mlardi` qamti`ydi`. Mi`sali`, Prezidentimiz I.A.Karimov: Ma`na`wiyyat degen ne? -degen sorawdi` ja`n-jaqlama analizlep, to`mendegilerdi ma`lim yetip bildiredi: «Ma`na`wiyyat – bul insandi` ruwhi`y jaqtan pa`kleniwge, jetilisiwge shaqi`ratug`i`n, adamni`n` ishki du`n`yasi`, yerk-i`qrari`n bekkemleytug`i`n, iyman-isenimin pu`tinleytug`i`n, hu`jdani`n oyatatug`i`n ten`siz ku`sh, woni`n` ba`rine ko`z-qaraslari`ni`n` wo`lshemi»¹

Ma`na`wiyyat – bul wog`ada ken` tu`sinik. Woni` tez waqi`t ishinde, tek sabaq bari`si`nda yamasa woqi`wshi` jaslarg`a sabaqtan ti`s ta`rbiyali`q jumi`slarda g`ana sanasi`na sin`dire almaymi`z. Sebebi ma`na`wiyyat ug`i`mi`, wog`ada ken` tu`sinik.

Sunday-aq Prezidentimiz I.A.Karimov ma`na`wiyyat ha`m woni`n` tu`siniginde ma`na`wiyyat so`zin yele de teren`irek tu`sindirip woni`n` wo`zine tan wo`lshemlerinin` bar yekenligin to`mendegi belgileri arqali` ko`rsetedi:

1. Ruwhi`y miyras, ma`na`wiyy bayli`qlar, a`yyemgi tariyxi`y yestelikler yen` a`hmiyetli faktorlardan boli`p xi`zmet yetedi.

2. Xali`q awi`zeki do`retiwshiligi u`lgileri

3. Muqaddes dinimiz

4. Ten`ewi joq ilimiy ashi`li`wlar

5. Shan`araqti`n` worni` ha`m ta`siri ten`siz boli`p tabi`ladi`.

6. Ma`ha`llenin` roli ha`m worni`

7. Ta`lim-ta`rbiya sistemasi`»²

¹ Karimov I.A. Joqari` ma`na`wiyyat –jen`ilmes ku`sh. Toshkent, Ma`naviyat, 2008, 19-bet.

² Karimov I.A. Joqari` ma`na`wiyyat –jen`ilmes ku`sh. Toshkent, Ma`naviyat, 2008, 25-64-betler.

Demek, usi' ko`z-qarastan qarasaq ma`na`wiyat ken` tu`sinik boli'p, woni' ta`lim-ta`rbiya arqali' jaslar sanasi'na, a`sirese baslawi'sh klass woqi'wshi'lar sanasi'nda qa`liplestirip bari'w ha`r qanday baslawi'sh klass woqi'ti'wshi'si'nan yer-kjigerdi, pedagogikali'q sheberlik ha`m wo`z ka`sibine teren` juwapkershilik sezimlerin talap yetedi.

A`lbette, yeger ma`na`wiy ta`rbiya bolmag`anda, insan wo`mirinin` hesh qanday ma`nis-mazmuni' qalmag`an bolar yedi.

Mektepte baslawi'sh klass woqi'ti'wshi'si' ma`na`wiy ta`rbiya degende baslawi'sh klasslarga bir neshe is ilajlar wo`tkeriwdi g`ana woylap, woni' tar, kelte ma`niste tu`sinbewi ha`m soni'n` menen shegaralani'p qalmawi' tiyis.

Mi`sali', xalqi'mi'zda Nawri'z, musurman xali'qlari'ni'n` Qurban-hayt bayramlari'nda jetim-jesir, nawqaslardi'n` jag`daylari'nan xabar ali'p, wolarg`a materialli'q- ma`na`wiy jaqtan ko`mek beriw menen shegaralanami'z.

Al tiykari'nan ja`miyetimizdin` usi' bag`darda ali'p bari'p ati'rg`an jumi'slari'na itibar bersek ma`na`wiy ta`rbiyani' a`melga asi'ri'p ati'rg`an bir qatar sistemalar bar.

Bul haqqi'nda pedagog ilimpazlar ma`na`wiy ta`rbiya bul u`zliksiz process boli'wi' kerek dep bahali' pikirdi aytadi' ha`m woni' to`mendegishe ko`rsetedi:

1. Ata-ana
2. Shan`araq
3. Ma`ha`lle
4. Mektepke shekemgi bilimlendiriw
5. Uli'wma worta bilimlendiriya
6. Akademiyali'q licey ha`m ka`sip-wo`ner kolledjleri
7. Joqari' bilimlendiriw mekemesi
8. Joqari' bilimlendiriwden keyingi ta`lim
9. Bilimin jetilistiriw ha`m qayta tayarlaw
10. Mektepten ti'sqari' bilimlendiriw mekemesi
11. Miynet ja`ma`a`tleri

12. Ma`mleketlik yemes ha`m ja`ma`a`t sho`lkemleri

13. G`alaba xabar qurallari`

14. Axborot kommunikaciya texnologiyalari`»³

Demek, ma`na`wiyy ta`rbiya usi` u`zliksizlikte, bir tutasli`qta bolg`anda g`ana woqi`w-ta`rbiya procesinde belgili alg`a ilgerilewshilikler boladi`. Sebebi ma`na`wiyy ta`rbiya ushi`n shan`araq ta, ata-ana da, bilimlendiriw mekemeleri de ha`r bir sanali` shaxs juwapker.

Al ko`pshilik pedagog ilimpazlar ilimiy teoriyali`q a`debiyailarda woqi`wshi`lardi`n` ma`na`wiyy - a`dep -ikramli`li`q ta`rbiyasi` boyi`nsha wo`tkeriliwi kerek is-ilajlardi`n` da a`hmiyetinin` wog`ada salmaqli` yekenligin atap ko`rsetip, a`sirese, wonda bir qatar forma ha`m metodlardi` a`melge asi`ri`wdi` usi`nadi`. Wolar to`mendegilerden ibarat:

Ma`na`wiyy ta`rbiya metodlari`:

1. «Woqi`wshi`lar sanasi`na ta`sir yetiwshi metodlar: hikaya, tu`sindiriw, lekciya, ma`na`wiyy - a`dep -ikramli`li`q mazmunda sa`wbet, isendiriw, u`lgi si`pati`nda ko`rsetiw, ba`seki, gu`rrinlesiw, pikir ali`si`w, ushi`rasi`w, baspa so`z konferenciyasi`, tan`lawlar wo`tkeriw, baspa so`z materiallari`, woqi`w ha`m ja`rdemshi a`debiyatlar menen islesiw.

2. Ma`na`wiyy - a`dep -ikramli`li`q minez -quli`q, bul bari`sta turmi`sli`q, ra`smiy ha`m iskerlik woyi`nlari`, jari`s ha`m diywali` gazeta, ma`na`wiyy - a`dep -ikramli`li`q mazmundag`i` jurnal, al`bom tayarlaw, a`dep -ikramli`li`q boyi`nsha mashqalali` jag`daylar sheshim tabi`w»⁴

Demek, ma`na`wiyyat tu`sinigi wo`z ishine ko`plegen ug`i`mlardi` qamti`ydi`. Joqari`da atap wo`tilgen metod ha`m usi`llarg`a biz ko`rkem a`debiyatlardi` da qosi`wi`mi`z mumkin. Sebebi ma`na`wiyy ta`rbiyada, uli`wma qaysi` ta`rbiya tu`ri bolmasi`n wonda ko`rkem -a`debiy mazmundag`i`

³ Ibaydullaev Q. Ma`naviy tarbiyaning uzluksizligini ta`minlash//Tarbiya jurnali, Toshkent, 2008, 4 son (20)

⁴ Hasanbaev J, Sariboev H, Niyozov G. Hasanbaeva O, Usmonboeva M. Pedagogika (O`quv qo`llanma) Toshkent, Fan, 2006, 93-bet.

shi'g`armalar ha`m wolardi'n` a`hmiyeti, woqi'wshi'lar sana-sezimin wo`siriwdegi worni' wog`ada salmaqli'.

Ma`na`wiyat, ma`na`wiy ta`rbiya ug`i'mi' –bul milliy ha`m uli'yama insani'y ma`deniyatti'n` aji'ralmas bo`legi bolg`an ma`na`wiy ja`miyettin` aqi'l-sanasi', kamalati', iymani', jigeri si'yaqli' ma`selelerdi wo`z ishine aladi'. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiyatli' insanlar si'pati'nda kishi mektep jaslari'nan –aq ta`rbiyalap bari'w za`ru`r.

I BAP. BASLAWI'SH KLASS WOQI'WSHI'LARI'NI'N MA'NA'WIY TA'RBÏYASI'NDA KO'RKEM SHI'G'ARMALARDI'N WORNİ'

Ha'r qanday socialli'q ja'miyettin' wo'z ma'na'wiyy wo'lshe'mleri, prinsipleri bar. Al, ma'na'wiyy wo'lshe'mler ha'r bir ja'miyettin' da'rejesi, ekonomikali'q worni', ilim ha'm texnika, ja'miyetlik ma'deniy wo'siwin de wo'z ishine aladi'.

Ma'mleketimizde 1991 –ji'li' G'a'rezsizlik wornadi', al bul tek g'a'rezsizliktin' g'ana yemes al ma'na'wiyyatti'n' da siyasiy ko'rinisi.

Al ma'na'wiyyatti'n' jemisi bul adamlar, zi'yali' insanlar, ja'miyetke wo'z u'lesin qosa alatug'i'n insanlar. Ha'r bir socialli'q ja'miyettin' wo'z ma'na'wiyy wo'lshe'mleri bar.

Al, ma'na'wiyy wo'lshe'mler – bul ha'r bir ja'miyettin ma'deniy rawajlani'wi'na da baylani'sli'. Bizin'she, ma'na'wiyy wo'lshe'mler ba'rqu'lla ha'm ha'mme waqi't ko'zge taslana bermeydi. Wol u'lken imkaniyatqa iye boli'wi'na qaramastan, barli'q adamlardi' wo'zine tarta bermeydi.

Ma'na'wiyyat yen' basli'si' ko'rkem shi'g'armalar mazmuni' menen de baylani'sli'. Sonli'qtan baslawi'sh klass payti'nan baslap jas a'wladti' kitapqumarli'qqa u'yretiwimiz za'ru'r.

Mektep –bul ha'r qanday ka'mil insandi' qa'liplestiriw ushi'n ta'lim-ta'rbiyani'n' barli'q ta'replerin qamti'p alatug'i'n ma'na'wiyy wori'n boli'p yesaplanadi'.

Bu'gingi ku'nde ja'miyetimizdin' aldi'na qoyg'an yen' basli' maqsetlerinen biri –bul ka'mil insan ta'rbiyasi' boli'p ka'mil insan ma'na'wiyy si'patlarg'a iye boli'wi' kerek.

Al ilimiy a'debiyatlarda ma'na'wiyy ta'rbiya degende «ma'na'wiyy-a'dep-ikramli'li'k» ta'rbiyasi' degen tu'sinikler menen qatar ju'ritiledi.

Al, a'dep-ikramli'li'q normasi' so'zine bolsa to'mendegishe a'dep-ikramli'li'q ja'miyetlik sanani'n' formalari'nan biri, ja'miyetlik qag'i'yda

boli'p, bul ta`rtip-qag'i'yda ja'miyetlik turmi'sti'n` barli'q tarawlari'nda adamlardi'n` ha`reketlerin ta`rtipke sali'wshi' funkciyani' wori'nlaydi'.»⁵

1.1. Ma`na`wiyy ta`rbiya haqqi'nda tu`sinik

Ma`na`wiyy ta`rbiya wo`z ishine ko`p g`ana mazmundi' qamti'ydi'.

1. Ja'miyetke, watang'a muhabbat ha`m sadi'qli'qti' ta`rbiyalaw, soni'n ishinde uli'wma adamlardi'n`, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` watan su'yiwwshilik si'yaqli' insani'y ko`plegen pazi'yletlerge bekkemlew, qorg`aw si'yaqli' jumi'slari'nda ko`rinedi.

2. Baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n` miynetke mu`na`sibeti, miynetsu'yiwwshilik qa`siyeti ma`na`wiyy ta`rbiyani'n` bir ko`rinishi.

3. Baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n` do`gerektegi insanlarga a`dep-ikramli'li'q mu`na`sibeti, shaxsti'n` ja`ma`a'tshilik, ko`pshilik ma`pin jeke ma`pinen u`stin qoyi'wi'.

4. Baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n` wo`z minez-qulqi'na mu`na`sibetin ta`rbiyalaw –intizamli' woqi'wshi'lar qatari'nda boli'w da woni'n` ma`na`wiyy ta`rbiyalang`anli'q da`rejesinen derek beredi.

Demek, bul ta`repiyen qarag`ani'mi'zda, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ko`rkem shi'g`armalar arqali' ma`na`wiyy insanlar si'pati'nda ta`rbiyalawdi'n` da wo`z jol-ori'q, qag'i'ydalari' bar.

Ma`na`wiyy ta`rbiyani'n` ja`ne bir wo`lshemi – bul hu`jdan. Ta`rbiyada hu`jdan yen` joqari' ma`na`wiyy, insani'yli'q si'pat. Hu`jdan tu`sinigi, insanni'n` hu`jdani'ni'n` si'pati', woni'n` sanasi', qa`lbi, aqi'l ha`m jigerine baylani'sli'.

Sebebi insanni'n` ruwx'i'y keshirmelerinde jaqsi'li'q ha`m jamanli'q barli'q waqi'tta gu`reste boladi'.

Yeger insan belgili ma`na`wiyy jag`dayda wo`z qa`lbine qulaq sali'p, wo`z jigerin iske salsa ko`re almawshi'li'q, ha`mleparazli'q, du`n`ya

⁵ Ibragimov I, Abdullaeva Sh. Pedagogika. Toshkent, Fan va texnologiya, 2007, 155-bet.

quwi'wshi'li'q si'yaqli' illetlerden u'stin shi'g'i'p, aqi'lli'li'q penen is tutsa woni'n` demek, hu'jdani'ni'n` joqari' yekenligin ko`rsetedi.

Bul haqqi'nda ilimiy teoriyali'q a`debiyatlarda insanni'n` hu'jdani'n ma`na`wiyyati'n` bir belgisi si'pati'nda dani'shpanlardi'n` pikirin keltiredi:

«Hu'jdan –bul ruwhi'mi'zdi'n` ma`na`wiyy quwati' menen pikirimizge quwat beriwshi bir qural»- dep ta`riypleydi Aristotel', al Ibn Sino «Hu'jdan – ruwh ha`m pikirimizdi ti'ni'q qi'li'wshi' birinshi qural» -deydi.

Abdulla Avloniy bolsa, «hu'jdan dep ruwhi'mi'zg`a, quwatqa ayti'ladi'»⁶

Demek, yen` da`slep ma`na`wiyy insandi' ta`rbiyalaw ushi'n wog`an hu'jdanli' insan boli'w kerekligin uqti'ri'wi'mi'z kerek.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ha`r tu`rli ko`rkem shi'g`armalarg`a qi'zi'qti'ri'wg`a u`lken ma`nis ha`m mazmun bar. Sebebi ko`rkem shi'g`arma – bul insandi' ta`rbiyalawshi' qural.

Wolarda insani'y pazi'yletlerdi payda yetiw, intizamli' boli'w, tuwri' joldan ju`riw, a`dalatli', miynet su`ygish adam boli'w si'yaqli' pazi'yletlerdi qaharman ha`m ko`rkem shi'g`armada qatnasatug`i'n personajlar hu`rmeti, waqi'yalar arqali' bildiredi.

İnsanni'n` ma`na`wiyyati' woni'n` a`dep-ikramli'li'g`i', minez-qulqi', ma`deniyati'nan turadi'.

Ma`na`wiyy ta`rbiya bolsa aqi'li'y, a`dep-ikramli'li'q, huqi'qi'y, ekonomikali'q ha`m siyasiy bilimler tiykari'nda qaliplesip baradi' dep toli'q ayti'wi'mi'zg`a boladi'.

Ha`r qanday adamni'n` insan si'pati'nda qa`liplesip bari'w procesinde woni'n` ka`millik da`rejesi a`dep-ikramli'li'q, ma`deniyat, ma`na`wiyyat elementlerinin` wonda qanshelli da`rejede birikkenligi menen ko`rinedi.

Ma`na`wiyy insanda a`dep te, intizamli'li'q ta, ma`deniyat ta boli'wi' tiyis.

⁶ Ibragimov I, Abdullaeva Sh. Pedagogika. Toshkent, Fan va texnologiya, 2007, 157-bet.

Al wolardi'n` ha`r birine wo`z aldi'na si'patlama bergenimizde: a`dep – bul ha`r bir insanni'n` wo`zi bir insan yaki ja`ma`a`t penen baylani'sli' qari'm-qatnasta ha`m ju`ris-turi'si'nda wo`zin tuta biliwi.

Ma`deniyat –bolsa, ja`miyet ha`m wonda jasaytug`i'n puxaralardi'n` iskerligi procesinde toplang`an barli'q unamli' tabi'slardi'n` ji'ynag`i' dep bahalawg`a boladi'.

Ma`na`wiyat –insan sanasi'n sa`wlelendiretug`i'n barli'q, unamli', ruwhi'y, intellektual pazi'yletlerdin` ji'ynag`i'.

Demek, bul ta`repiyen qarag`ani'mi'zda ma`na`wiy ta`rbiya – bul wog`ada ken` tu`sinik.

Ma`na`wiy insan – demek, bizin` ko`z aldi'mi'zda miynetsu`ygish, watansu`yiwshilik pazi'yletke iye, a`dep-ikramli' ha`r ta`repleme ka`mil insan.

Al, ko`rkem shi'g`armalarda bolsa usi' insani'y pazi'yletler janli', belgili waqi'yalar do`geresinde so`z yetiletug`i'ni bizge ma`lim.

Bul boyi'nsha shan`araqta, mektepte, ata-analar, wortali'qta, ma`ha`llede bir tutas ta`rbiya sistemasi' –teren` baylani'sli'li'qta boli'wi' kerek dep yesaplaymi'z.

1.2. Woqi'w procesinde ko`rkem shi'g`armalardi'n` a`hmiyeti

Baslawi'sh klasslardi'n` sabaq kestesini boyi'nsha belgili ha`m az mugdarda sabaqlar wo`tileti. 1-4-klasslarga shekem, ko`binese ana tili, ta`biyat, woqi'w, rus tili, matematika si'yaqli' sabaqlardi' bir mug`allim woqi'tadi'. Woqi'ti'wshi' baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na sabaq bari'si'nda tek teoriyali'q bilimlerde berip g`ana qoymastan, al ko`rkem a`debiy shi'g`armalar woqi'ti'wg`a da qi'zi'qti'ri'p bari'wi' kerek. Buni'n` ushi'n yen` da`slep woqi'ti'wshi' baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n mektep kitapxanasina ag`za yetiwge u`yretiw kerek.

Wolardi'n` ha`r birine kitapxanag`a ag`zali'g`i' haqqi'nda hu`jjetlerde toltiri'wg`a ja`rdemlesip, woqi'wshi'lardi'n` jasi'na say, wolar tu`sine alatug`i'n, wo`z ana tilinde jazi'lg`an, su`wretlerge bay, ko`lemi de az bolg`an

ko`rkem shi'g`armalardan paydalani'wi' ushi'n jol-joba ma'sla'ha't beriwi kerek.

Uli'wma ka'millik ug'i'mi' yeki tu'rli belgige iye: bul haqqi'nda a`debiyatlarda:

«Jetiklik yeki tu'rli boladi'. Birinshisi fizikali'q ha'm yekinshisi ruwhi'y boladi'. Fizikali'q jetiklikke fizikali'q ha'reketler, ti'ni'msi'z miynet, shi'ni'g'i'wlar arqali' yerisiledi, al, ruwhi'y, ma'na'wi'y jetiklikke bolsa, woqi'w, u'yreniw, kitap woqi'w, woylaw ha'm pikirlew, ruwhi'yat ha'm yerkin shi'ni'qti'ri'w, aqi'l ha'm de pikirin wo'siriw, sezim tuyg'i'lari'n ta'rbiyalaw arqali' yerisiledi»⁷

A`lbette, fizikali'q ha'm ruwhi'y jetiklik wo`z-ara ti'g'i'z baylani'sli'. Fizikali'q jetiklikke yerispey turi'p, ruwhi'y, ma'na'wi'y jetiklikke yerisiwge bolmaydi'.

Ma'na'wi'y ta'rbiya pa`seygen sayi'n baslawi'sh klass woqi'wshi'si'nda uli'wma woqi'wg`a, sa`wbet ali'wg`a ha'm ko`rkem shi'g`armalar woqi'wg`a da qi'zi'g'i'wshi'li'g'i'ni'n` pa`seyiwi mumkin.

Bunday woqi'wshi'lar ta`rtipsiz islerge, jaman illetlerge meylshen` boladi'. Sebebi kitap woqi'g`an ha'm a`debiy kitap woqi'wg`a uli'wma qi'zi'qpaytug`i'n woqi'wshi'lar da bar. Bunda baslawi'sh klass mug`allimi woqi'wshi'lardan tu`rlishe mazmunda anketa sorawlari'n da ali'wi', woni' sol woqi'wshi'lardi'n` ata-analari'na da soraw si'pati'nda «wo`z-ara qari'm-qatnas da`pteri» arqali' yaki 1-2 –bet soraw ko`leminde jiberiliwi kerek. Sorawdi'n` mazmuni' to`mendegishe:

1. Baslawi'sh klassta woqi'p ati'rg`an ul-qi'zi'n`i'z kitap woqi'wg`a qi'zi'g`a ma?
2. Jaqi'n arada ul-qi'zi'n`i'zg`a qanday kitap sati'p a`perdin`iz?
3. Ko`rkem shi'g`armalardi'n` mazmuni'n soraysi'z ba?
4. U`yde kitap woqi'wi'n qadag`alaysi'z ba?

⁷ Qarshiboeva M, Nishonova S, Musurmanova O, Qoshqarov D. Milliy g`a'rezsizlik ideyasi' ha'm ruwx'i'qli'q tiykarlari'. Toshkent, Ma'naviyat, 2007 57-bet.

Ha'm usi' si'yaqli' bir qatar sorawlardi' berip, wolarg'a tiyisli juwaplar ali'p, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma'na'wiyy ta'rbiyasi'nda a'sirese ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'wi'na ko'birek di'qqat bo'lip jol-joba ko'rsetip bari'w kerek. Bul wo'z gezeginde woqi'wshi'ni'n` kitapqa bolg'an su'yispenshiligin artti'radi', ma'na'wiyy jaqtan ta'rbiyalani'wi'na jol ko'rsetedi.

Woqi'w procesinde ko'rkem shi'g'armalardi'n` a'hmiyeti wog'ada ayri'qsha.

Sabaq procesi – bul baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma'na'wiyy isha'reketinin` belgili bar formalari' payda bolatug'i'n sho'lkemlestiriwshi process boli'p tabi'ladi'.

Baslawi'sh klasslardi'n` ma'na'wiyy ta'rbiyasi'nda wo'zligin an'lawi' u'sh bo'limnen ibarat boli'p, yen` da'slepkisi, bul wo'zligin biliw.

Wo'zligin bilgen ha'r bir jeke adam wo'zine sali'sti'rg'anda tuwri' mu'na'sibetti belgiley aladi'. Wo'zinin` a'dep-ikrami'n ja'miyetlik wo'lshemlerge hesh qanday qi'ynalmay sa'ykeslendiredi ha'm wo'zin-wo'zi usi' wo'lshemler shen'berinde basqaradi'. Sonli'qtan da ma'na'wiyy ta'rbiya beriwde wo'zligin an'lawg'a u'yretiw joli'ni'n` yen` na'tiyjeliligi–bul woqi'wshi'lardi'n` bul wo'zligin biliw procesin sho'lkemlestiriw boli'p tabi'ladi'.

Baslawi'sh klasslarda u'yretiletug'i'n ha'r bir woqi'w pa'ni wo'zinin` woqi'ti'w qurallari' ha'm wo'z man'i'zi'na sa'ykes ra'wishte pu'tkil woqi'w procesi ushi'n uli'wma bolg'an ma'na'wiyyat ta'rbiyasi'n, woni'n` wazi'ypalari'n sheshiwge qarati'lg'an.

Mekteptin` woqi'w jobasi', bag'darlamasi', barli'q bilim beri w procesinde woqi'wshi'larda ruwhi'yli'q ko'z-qaraslardi' tariyxi'y ra'wishte qarati'lg'an izbe-izli ilajlardi' wori'nlawg'a bag'darlang'an boli'p tabi'ladi'.

Mi'sali', baslawi'sh klasslarda woqi'ti'latug'i'n ta'biyattani'w sabag'i', watan tuyg'i'si' sabaqlari' ma'na'wiyy ko'z-qarasi'n qa'liplestiriwde ta'biyat, ja'miyet ha'm wolardi'n` rawajlani'wi'na tiyisli bolg'an ko'z-qaraslardi' qa'liplestiriwshi pa'n tiykarlari'n u'yreniw a'hmiyetli wori'ndi' iyeleydi.

Al, a`tirapqa, ta`biyatqa, du`n`yag`a ko`z-qaras isshe`n`ligi miynet, wo`mir, wori`nlani`p ati`rg`an is-ha`reketke mu`na`sibette ko`zge taslanadi`. Ti`yanaqli` ilimiy ko`z-qaraslar ha`m isenimlerge iye bolg`an adamlar g`ana wolardi` turmi`sta qollani`wg`a, a`sirese baslawi`sh klass woqi`wshi`lari` u`yde de, mektepte de, ja`miyetlik wori`nlarda ta`rtipli boli`wg`a umti`ladi`.

Ma`na`wiy ta`rbiyani`n` tiykari`–bul ja`miyetlik, gumanitarli`q bag`dardag`i` woqi`w pa`nlerine tiyisli boli`p, wolar insanolardi`n` wo`mirlik ta`jiriybelerin uli`wmalasti`radi`.

Baslawi`sh klass woqi`wshi`si` sabaq bari`si`nda jeke woqi`w pa`nlerin wo`zlestiriw procesinde woqi`wshi`larda ma`na`wiy a`dep-ikramli`li`q tu`sinikler, bilimler, ko`z-qaraslar ha`m isenimler bilim formasi`nda ju`zege shi`g`ari`ladi`. Woqi`w procesinde ko`rkem shi`g`armalardan paydalani`w ha`m woni`n` ma`na`wiy ta`rbiya beriwdegi worni` haqqi`nda T.Jiyemuratov to`mendegi pikirlerdi bildiredi: «Sabaq procesinde woqi`wshi`lardi` wo`zligin an`lawg`a ha`m wo`zin-wo`zi basqari`wg`a u`yretiw ushi`n to`mendegi sha`rtlerdin` wori`nlani`wi` maqsetke muwapi`q:

a) ha`r bir sabaq procesinin` woqi`wshi`lardi`n` ma`na`wiy sanasi`ni`n` barli`q quramli`q bo`limleri ruwhi`y a`dep-ikramli`q bilimler, motivler ha`m maqsetler, a`dep-ikramni`n` belgili bir formalari`n isshe`n`lestiriwdi jobalasti`ri`w na`zerde tuti`ladi`.

b) Bilim beriw mazmuni` ruwhi`y tu`sinikler ha`m a`dep-ikramli`li`q wo`lshemlerdi woqi`w materiali` ha`m pedagogikali`q ta`sirlerdin` aji`ralmas bo`legi si`pati`nda ashi`p berse ha`m soni`n` menen bir waqi`tta jeke adamni`n` ja`miyetlik bag`dari`, du`n`yag`a ko`z-qarasi`ni`n` qa`liplesiwine unamli` ta`sir ko`rsetiwi;

v) Bilim beriw usi`llari` ha`m mazmuni` menen woqi`wshi`ni`n` is-ha`reketlerin jedellestirip, ma`na`wiy a`dep-ikramli`li`q talaplarg`a juwap bermeytug`i`n ha`reketlerdin` payda boli`wi`ni`n` aldi` ali`ni`wi`»⁸

⁸ Jiyemuratov T. Sabaq procesi –woqi`wshi`lardi`n` wo`zligin an`lawg`a u`yretiw din` tiykarg`i` deregi// Mug`allim ha`m u`zliksiz bilimlendiriw jurn. No`kis, 2007, 17-19-betler.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' arasi'nda woqi'ya ta'rbiya procesi ko'rkem shi'g'armalar woqi'wg'a qi'zi'qti'ri'w, ma'na'wi'w ta'rbiya, a'sirese ag'arti'wshi'li'q isleri, bizin'she, izbe-izlikte a'melge asi'ri'li'wi' kerek dep yesaplaymi'z.

Ayi'ri'm waqi'tlarda baslawi'sh klass woqi'wshi'si' qanday da pa'n'nen wog'ada jaqsi' wo'zlestiriwi mu'mkin, biraq ta ayi'ri'm ma'na'wi'w wo'lshe'mlerge boysi'ni'w za'ru'r'ligin tusinbew, wo'minin tuyg'i'lari'n an'lap jetpewi mu'mkin.

Demek, tek baslawi'sh klasslarda wo'tiletug'i'n woqi'ya pa'n'leri g'ana woqi'wshi'loardi'n wo'z-wo'zinen ma'na'wi'w rawajlani'wi'n ta'miyinley almaydi'.

Woqi'wshi'ni'n ma'na'wi'w jaqtan qa'liplesiwi, a'dep-ikramli'li'q ag'arti'wshi'li'q, ta'lim-ta'rbiya ha'm woqi'wshi' shaxsi'ni'n ja'miyetlik is-ha'reketi boli'wi' za'ru'r.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n barli'g'i' woqi'w'di', ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'p u'yreniwdi wo'zleri ushi'n minnetli dep yesaplay bermeydi.

Bilim-ta'rbiya jumi'slari' maqsetke muwapi'q bag'darlani'lg'an hali'nda g'ana sho'lkemlestirilgende woqi'wg'a degen unamli' mu'na'sibette boli'wi'n ta'rbiyalaw minnetlilik ha'm juwapkershilik sezimin qa'liplestiriw ushi'n qolayli' jag'day jarati'wi'mi'zg'a boladi'.

Bul wazi'ypalardi' tabi'sli' sheshiwdin tiykari' sha'rtlerinin pa'n'lerge, bilim ali'wga, ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'wg'a intasi'n ku'sheytiwge, uli'wma woqi'wg'a bolg'an qi'zi'g'i'wshi'li'qlari'n woyati'w, bilimlerdin wo'mir, a'tirap, wortali'q penen ti'g'i'z baylani'si'n ta'miyinlewden ibarat.

A'lbette, bunda baslawi'sh klass woqi'ti'wshi'si'ni'n tutqan worni', abi'roayi', baslawi'sh klass woqi'wshi'si'na hu'rmeti ha'm wog'an talapshan'li'g'i' ayri'qsha a'hmiyetke iye.

Woqi'wshi' yeger sabaqli'qlar menen isleskende a'dette mug'allimnin bayanlawi', tu'sindiriwi tiykari'nda isleydi.

Al ko'rkem shi'g'arma woqi'wda bolsa hesh kimnin' basi'mi'n wo'tkeriwisiz, wo'z qa'lewi ha'm qi'zi'g'i'wi' menen woqi'w talap yetiledi.

A'sirese ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'w arqali' baslawi'sh klass woqi'wshi'si' bilimlerde qollana ali'w, mashqalalardi' sheshe biliwdi ta'miyinlewshi do'retiwshilik ta'jiriybeni wo'zlestiriw formalari' ha'm qurallari' –bul do'retiwshilik penen qatnas jasawdi' talap yetiwshi a'meliy biliw tapsi'rmalri' boli'p tabi'ladi'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' sabaqli'qtag'i' bilimlerde wo'zlestiriwi ha'm de ko'rkem shi'g'armalar arqali' wo'zligin an'lawda rawajlandi'ri'w procesinde isshen' pikirlewdir tutqan orni' u'lken.

Baslawi'sh klass mug'allimi sabaq payi'ti'nda wo'z woqi'wshi'lari' menen wolardi'n' woqi'g'an kitaplari', wonnan alg'an ta'sirleri, tu'siniklari boyi'nsha so'ylep beriwdi de wazi'ypa si'pati'nda tapsi'ri'wi' kerek. Sebebi bunda woqi'wshi'ni'n' wo'zi ayti'p bergen tu'siniklari arqali' qansha ko'p yeslep qali'w za'ru'r bolsa, uli'wmalasti'ri'wshi' bag'darlarga da za'ru'rlik sonshama da'rejede artadi'. Bunda bizin' pikirimizshe, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' ma'na'wiy ta'rbiyasi' bari'si'nda biliw procesindegi qi'yi'nshi'li'qlar mug'allimnin' basshi'li'g'i'nda ja'ma'a'ttin talqi'lawi' na'tiyjesinde saplasti'ri'ladi'.

Ko'rkem shi'g'armalardi'n' baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' ta'lim-ta'rbiyasi'nda, ma'na'wiy ta'rbiyali' boli'wi'nda tutatug'i'n worni' ayri'qsha.

II BAP. BASLAWI'SH KLASS WOQI'WSHI'LARI'N MA'NA'WIY TA'RBIYALAWDA KO'RKEM SHI'G'ARMALARDI'N TU'RLERI

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma'na'wiyy jaqtan jetik insanlar si'pati'nda ta'rbiyalawda ko'rkem shi'g'armalardi'n xi'zmeti ayri'qsha. Bunda woqi'wshi'larg'a dus kelgen kitapti' woqi'wdi' ma'sla'ha't yetpey, al wolardi'n jas wo'zgesheligine, psixologiyasi'na ha'tteki jeke wo'zgesheliklerine tuwri' keletug'i'n kitaplardi' woqi'wdi' usi'ni'w kerek.

Ko'rkem shi'g'armalar wo'z ma'nis ha'm mazmuni'nan kelip shi'g'i'p, ha'r qanday woqi'wshi'ni'n qa'biletlerin, jeke imkaniyatlarini ju'zege shi'g'ari'wshi', wolardi' qa'diriyatlarg'a umti'ldi'ri'wshi' a'dep -ikramli'li'q wo'lshemleri ha'm keleshektin rejelerin belgilewshi za'ru'rlik boli'p tabi'ladi'. Sebebi baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n ishki du'n'yasi'n, qi'zi'g'i'wlari'n, umti'li'wlari'n ashi'p ko'rsetiwde, minez-qulqi'ni'n a'dep-ikramli' insan si'pati'nda qa'liplesiwinde ko'rkem shi'g'armalardi'n xi'zmeti u'lken.

Ilimiy dereklerde ma'na'wiyy ta'rbiyani'n tiykarg'i' wo'zgeshelikleri haqqi'nda to'mendegilerdi atap ko'rsetedi: «Ma'na'wiyy ta'rbiya sistemasi'nda ma'na'wiyy -a'dep-ikramli'li'q mazmuni'ndag'i' sa'wbetler u'lken a'hmiyetke iye. Bunday sa'wbetler wo'tkeriwdin basli' wazi'ypasi' ja'miyetlik -a'dep-ikramli'li'q mu'na'sibetler, ha'r qi'yli' mu'na'stibetlerge baylani'sli' woki'yashi'larda belgili tu'sinikti payda yetiw, wolardi'n mazmuni'na duri's baha beriw ha'm u'yretiwden ibarat»⁹

Ma'na'wiyy ta'rbiyada a'sirese sa'wbetlesiw ko'rinishidagi is-ilajlardan mektepte «Jas kitapqumarlar», «Kitap-bizin dosti'mi'z», «Kitap-ma'na'wiyy quyashi'mi'z» ha'm basqa da mazmundag'i' sa'wbetlesiwler, kesheler, shayi'r ha'm jazi'wshi'lar menen ushi'rasi'wlar, balalar shayi'rlari' menen sa'wbetlesiw keshelerin wo'tkerip bari'w u'lken a'hmiyetke iye.

⁹ Hasanbaev J, Sariboev H, Niyozov G. Hasanbaeva O, Usmonboeva M. Pedagogika (O'quv qo'llanma) Toshkent, Fan, 2006, 93-bet.

Bul arqali' woqi'wshi'larda a`dep-ikramli'li'q haqqi'nda ko`z-qaraslar, tu`sinikler, bilimlerde teren`lestiriwshi, ani'qlasti'ri'wshi' ha`m jan`a mag`li'wmatlarga baylani'sli' xabar beriwshi ha`m wolardi' bekkemlewshi qural boli'p xi'zmet yetedi. Bunday ma`na`wiw mazmundag'i' sa`wbetler temasi' a`lbette baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` jas wo`zgesheligine qarap du`ziledi. Bunday sa`wbetlesiwlerdi ali'p bari'wshi' woni'n` rejesi yaki tiykarg'i' ma`selelerdi islep shi'g`adi'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiw ta`rbiyasi'nda «Jas kitapqumarlar jari'si» wolardi'n` jasi'na i'layi'qli' kitaplardi'n ko`rgizbeleri sho`lkemlestirilip turi'lsa wog`ada maqsetke muwapi'q jag`day boladi'.

Ma`na`wiw ta`rbiya bul wog`ada ken` tu`sinik. Woni' baslawi'sh klass woqi'wshi'si' ko`rkem shi'g`armalar arqali' ha`r tu`rli mazmundag'i' sa`wbetler, ta`rbiyani'n` basqa da tu`rleri arqali' da aladi'.

Yen` da`slep baslawi'sh klass mug`allimi usi' ma`na`wiyat so`zinin` ne yekenligin a`piwayi' til menen woqi'wshi'larg`a tu`sindiriw, wolarg`a qanday ug`i'mlardi'n` kiretug`i'nli'g`i'n tu`sindirip bari'wi' za`ru`r.

Ha`r qanday insanni'n` materialli'q ha`m ruwhi'y talaplari'g`a mu`ta`j yekenligi, mi'sali', adamni'n` denesi, material'q du`n`yani'n` ni'zamlari' menen jasasa, al qa`lbi ha`m sanasi', sezimi ruwhi'y du`n`ya ni'zamlari' menen na`pes aladi'. Mi'sali', awqatlani'w, dene ta`rbiyasi' menen shug`i'llani'w –bul materialli'q du`n`yani'n` ni'zamlari'na boysi'ni'w belgisi bolsa, al woylaw, pikirlew, isenim, zawi'qlani'w, go`zzalli'qti' su`yiw –bulardi'n` barli'g`i' ruwhi'y du`n`ya ni'zamlari'ni'n` belgisi.

Jetik insan boli'w ushi'n insan ha`m materialli'q du`n`yani'n` ni'zamlari' tiykari'nda jasawi' lazi'm boladi'.

Ma`na`wiyat so`zi arabsha «mazmun, manis» so`zinin` ko`plik formasi' yag`ni'y mazmunlar, ma`niler so`zi.

Ma`na`wiyat adamni'n` insani'yli'g`i'n ko`rsetetug`i'n qa`siyetler, woni'n` ta`rbiyasi', ha`r bir isti sapali' ta`rizde woylap, pikirlep islewi, biliwge, jarati'wg`a umti'li'wi', jamannan pari'qlay ali'wi', haramnan hadaldi',

zuli'mnan jaqsi'li'qti' pari'qlay ali'wi' ha'm wonnan duri's juw materialli'q du'n`yani'n` ni'zamlari'naaq shi'g`ara ali'wi'.

Demek, usi' atap wo`tilgen insani'yli'q pazi'yletlerdin` barli'g'i' ma`na`wiyat degen ug'i'mdi' beredi. Wolar ko`rkem shi'g`armalarda tu`rli qaharmanlardi'n` ha`reketi, kelbetinde sa`wlelenedi.

2.1. Yerteklerden paydalani'w

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` pixologiyasi', jas wo`zgesheligin yesapqa alsaq, wolar yertek kitaplardi', televizordan da yerteklik mazmundag'i' kinolardi', mul'tfil'mlerdi tamashalag`andi' unatadi'.

Wo`zleri de sol yertek qaharmanlari'na uqsap, da`wju`rek, bati'r, bir so`zli, qori'qpas-suli'w yamasa sawatli', adamgershilikli, ja`rdemge mu`ta`j adamlarg`a ya haywanlarg`a qoli'nan kelgen ja`rdemin ayamawg`a, jaqsi'li'q ha'm jamanli'qti'n` parqi'n ayi'ri'p biliwge umti'ladi'.

Uli'wma yerteklik mazmundag'i' shi'g`armalarda xalqi'mi'zdi'n ta`rbiya haqqi'ndag'i' pikirleri, pedagogikali'q ma`deniyati', ma`na`wiy ko`z-qaraslari' sa`wlelenedi. Uli'wma yerteklerde woni'n` milliylik wo`zgesheligi de ko`zge taslanadi'. Sonli'qtan baslawi'sh klass mug`allimi woqi'wshi'larg`a geypara waqi'tlarda u`y tapsi'rma si'pati'nda yertek kitaplardi' woqi'w, yamasa u`yinde bar bolg'i'n yertek kitalardi' woqi'p, klassta woni'n` mazmuni'n so`ylep beriw, da`pterine woqi'g`anlari' boyi'nsha qi'sqa tu`siniklerin jazi'p keliw ya yertek qaharmanlari'ni'n` su`wretlerin sali'p keliw si'yaqli' tapsi'rmalardi' berip bari'w kerek.

Yertek kitalardi'n`, yerteklik mazmundag'i' shi'g`armalardi'n` baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiy ta`rbiyasi'nda, a`dep-ikramli'li'q ta`rbiyasi'ni'n` jetilisiwinde xi'zmetinin` u`lken yekenligin pedagog Saparbaev Ta`jibay da wog`ada duri's bahalaydi'.

Atap aytqanda, usi' mazmundag'i' ilimiy maqalasi'nda: «Kishi jastag'i' mektep woqi'wshi'lari' ushi'n qaraqalpaq xali'q yerteklerinin` ta`rbiyali'q a`hmiyetin qayta bahalaw qi'yi'n. Yerteklerde miynet jaqsi' bahalanadi', haq

niyetlilikke ha'm a`dep-ikramli'li'qqa ta`rbiyalaydi'. Yereklerdi ma`na`wiyy ta`rbiyalaw maqsetinde xali'qti'n` u`rp-a`detlerine say ali'p bari'lsa, qaraqalpaq sem`yalari'nan shi'qqan ti'n`lawg`a ha'm qabi'l yetiwge emocianalli'q jaqtan tayar».¹⁰

Ko`rkem shi'g`armalardan yertek kitaplarda pu`tkil xali'qqa tiyisli a`dep-ikramli'li'q belgileri kirgizilgen:

Watandi' su`yiw, watandi' qorg`aw, jawi'z ku`shler menen gu`reste sheksiz ma`rtlik, miynetsu`ygishlik ha'm ustali'q, haqgo`ylik, dosli'qqa ha'm do`retiwshilikke sadi'qli'q ha'm basqa da insani'y sezimler qa`legen yertekte bar. Yerteklerde xali'qti'n` xarakterin woni'n` psixologiyasi'n ha'm wo`mirdegi adamni'n` worni'n ko`rsetetug`i'n belgiler bar.

Yertek kitalarda yerteklerdin` ja`ne bir wo`zgesheligi wonda si'yqi'r, fantastika, qi'yali'y ug`i'mlar ko`p. sonli'qtan da yertekler baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'nda ha`r qi'yli' sezimlerdi woyatadi'.

Kewillilik, ha`zil, quwani'sh, ku`lki, sonday - aq qorqi'ni'sh, ayawshi'li'q, mehir-aqi'bet, qayg`i' ha'm t.b. Barli'q yertekler balani' woqi'ti'wg`a, u`yretiwge arnalg`an. Bir qatar yerteklerde ma`na`wiyat tu`sinigi, a`dep - ikramli'li'q ko`rinisleri sonshellili ku`shli ha'm ani'q berilgen. Sonli'qtan ti'n`lawshi'ni', personajlardi'n` ha`reketi ha'm a`dep-ikramli'li'q isleri de ko`p qi'zi'qti'radi'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'si' fantaziya`a, qi'yalg`a berilgish boli'p keledi. Wolar yertekti woqi'w arqali' qi'yal su`redi. Wo`zleri de sol yertek qaharmanlari'nday bolg`i'si' keledi.

Ko`pshilik yerteklerde bas qaharman retinde atlar, tu`yeler, eshkiler, du`z haywanlari' ari'slan, tu`lki, qoyan ha'm t.b. qollani'ladi'.bul arqali' adamlardi'n` da minez-kulki'ndag`i' nuqsan, kemshilikler ko`rsetip beriledi. Ko`binese yerteklerde u`y haywanlari'ni'n` ha`reketleri arqali' adamlar minezindegi iplasli'q a`shkaralanadi'.

¹⁰ Saparov T. Kishi jastag`i' mektep woqi'wshi'lari'n a`dep-ikramli'li'qqa ta`rbiyalawda qaraqalpaq fol`klori' u`lgilerinen paydalani'w mu`mkinshilikleri // Qaraqalpaqstan mug`allimurn. 1997, №1-2, 86-89-betler.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'si' usi' arqali' yerteklerdi woqi'y woti'ri'p, yertekler ja'rdeminde xali'q ashko'zlik, jawi'zli'qti'n' u'stinen ku'ledi, jawi'zli'qlardi' jerge uri'p, jaqsi'li'qti' ko'termeleydi, yerten'gi ku'n ushi'n isenimdi bekkemleydi.

Yertekler geypara waqi'tlarda qaharmanlari' haywanatlardan boladi'. Wo'zinin' mazmuni' jag'i'nan usi' haywanlar arqali' insan minez-qulqi' na'zerde tuti'lg'ani'n, baslawi'sh klass woqi'wshi'si' tez an'lap, tu'sine aladi'.

Bizin'she, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'nan usi' si'yaqli' yertek kitaplardi' tek woqi'wg'a qi'zi'qti'ri'p g'ana tek woqi'wg'a qi'zi'qti'ri'p g'ana qoymastan, wonnan qay da'rejede ma'na'wiy u'lg'i aldi', ta'siri qanday, qanday unamli' ta'replerin aldi', qaysi' qaharmanlardan u'lg'i ali'w kerek, qaysi'lari'nan u'lg'i almaw kerek, unamli' ha'reketleri bar ma, buni' mektepte woqi'ti'wshi', al u'yde ata-analar da'stu'rxan basi'ndag'i' sa'wbetlerde de balalari'nan sorap, woni'n' qay da'rejede tu'sinikke iye bolg'anli'g'i'n ani'qlap bari'w za'ru'r. Wonda «Qaraqalpaq fol'klori'» yertek kitabi'¹¹ da u'lken a'hmiyetke iye.

2.2. An'i'zlardan paydalani'w

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na ma'na'wiy ta'rbiya beriwde an'i'z, a'psanali'q mazmundag'i' kitaplardan paydalani'wdi'n' da ta'rbiyali'q a'hmiyeti ayri'qsha.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ka'mil insanlar si'pati'nda ma'na'wiy ta'rbiyalawda an'i'zlar, a'psanalar da ken' qollani'ladi'.

An'i'z, a'psanalar, wolar ja'mlengen kitaplar xali'q pedaogikasi'ni'n' a'jayi'p u'lgilerinen sanaladi'. Xali'q an'i'z, a'psana kitaplari' u'lken ta'rbiya deregi.

An'i'z so'zi bizge lati'n tilinen kirgen boli'p bizin'she, «legenda» yag'ni'y «xali'q awzi'nan qalg'an so'zler» degen tu'siniklerdi beredi.

¹¹ Qaraqalpaq fol'klori'. (Yertekler) No'kis, Qaraqalpaqstan, 1981.

An`i`zlar mazmuni` boyi`nsha tiykari`nan xali`q pedagogikasi`ni`n` bir tarawi` boli`p belgili tariyxi`y waqi`yalardi`n` yamasa tariyxi`y adamlardi`n` a`tirapi`nda payda bolg`an a`n`gimeler boli`p yesaplanadi`.

An`i`zlar baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`na wo`tken da`wirdi, tariyxi`y turmi`si` bay mag`li`wmatlardi` beredi.

Qaraqalpaqlardi`n` tariyxi`na baylani`sli` «Ormanbet biy», «Maman biy», «Aydos biy», «Bozataw», «Qon`i`rat» waqi`yalari`, sonday-aq «Nazli`mxan sulı`w», «Shomanay» t.b. ko`plegen an`i`zlardi`n` baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`na tariyxi`y materiallardi` beriwde de tutqan worni` wog`ada ulli`. An`i`zlar tematikasi` boyi`nsha bir neshe tu`rge bo`linedi:

1. Tariyxi`y an`i`zlar (tariyxi`y waqi`yalar so`z yetiledi)
2. Toponimikali`q ai`zlar (ma`selen, jer, suw t.b. atamalg`a baylani`sli`)
3. Diniy an`i`zlar (a`wliyeler, Payg`ambarlar, sahabalar tuwralı`) ¹²

An`i`zlar a`sirlerden a`sirlerge, atadan balag`a, awi`zdan awi`zg`a wo`tip, bizin` da`wirimizge jetip kelgen. Wol wo`zine ta`lim-ta`rbiyalı`q oylardi` ja`mlestirgen, tu`p negizinde tariyxi`y shi`nli`q jati`rg`an, xalqi`mi`zdi`n` ruwhi`y bayli`g`i` boli`p yesaplanadi`.

Jaslar ha`r qanday an`i`zlardi` u`yrenip, xalqi`mi`zdi`n` maqtani`shi` yesaplanatug`i`n yel perzentlerinin` wo`mir joli`, yelge yetken xi`zmetleri menen jaqi`nnan tani`sadi`, wolardi`n` yerliklerine, bir so`zliligine bolg`an su`yispenshilikleri artadi`, wolarg`a yelikleydi, wo`rneki ali`wg`a ha`reket yetedi. Sol tiykarda woy, wo`risleri, tu`sinikleri ken`eyedi.

Baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`na milliyta`rbiya beriwde milliy qa`diriyatlardi` wo`z ishine ja`mlegen ta`rbiya quralı` boli`p sanalatug`i`n an`i`zlardi` wolardi`n` jas wo`zgesheliklerine, qa`biletine, uqi`bi`na, jeke wo`zgesheliklerine qaray woti`ri`p woqi`ti`wshi`lar yaki ata-analar ul`qi`zlari`ni`n` an`i`z kitaplardi` ali`yai`na ha`r ta`repleme itibar qarati`wi` tiyis dep yesaplaymi`z.

¹² Paxratdinov A`. Qaraqalpaq an`i`z ha`m a`psanalari`. No`kis, Qaraqalpaqstan, 1988, 17-bet.

An`i`zlar uli`wma bilim beriwshi mekteplerdin` woqi`w bag`darlamalari`nan wori`n ali`p, wol birinshi klassti`n` «Woqi`w kitabi`»nda «Ha`kim Uli`qpanni`n` na`siyatlari`» atamasi`ndag`i` tema menen berilgen. Bul temada baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`na ma`na`wiyat wo`lshemlerinen, dosli`q a`deplilik, ata-anag`a hu`rmet, hadalli`q, tuwri`li`q, adamlar menen qari`m-qatnaslar ta`rtibi t.b. unamli` qa`siyetlerdi sin`diriwge qarati`lg`an.

Baslawi`sh klass mug`allimi woqi`wshi`larg`a sabaq procesinde bul temani` wo`tkende kitaptag`i` yamasa ko`rkem shi`g`armadag`i` tekstin woqi`p ha`m tu`sindirip beriw kerek. Keyin woqi`wshi`lar gezeklesip woqi`p bolg`anni`n son` woqi`wshi`lar menen gu`rrin`lesiw wo`tkergen maqul.

Baslawi`sh klass woqi`wshi`lari` menen gu`rrin`leskende wolarg`a to`mendegi sorawlardi` beriw mu`mkın:

1. Jasi` u`lken adamlardi` qalay hu`rmetlew kerek?
2. Qanday adamlar menen dos boli`w kerek?
3. Dosti` qanday waqi`tta si`naw kerek?
4. Wo`tirik so`ylegennin` aqi`beti qanday boladi`?

Baslawi`sh klass woqi`wshi`si` tek g`ana sabaqta berilgen an`i`z teksti menen sheklenip qalmawi` kerek.

Woqi`ti`wshi` ta`repinen Ha`kim Uli`qpan tuwrali` basqa da an`i`zlardan materiallari` bar an`i`z, a`psna kitaplardi` woqi`w kerekligi usi`ni`li`wi` kerek. Ha`kim Uli`qpanni`n` haqi`yqi`y ismi Abu Ali Ibn Sino yekenligi, wol belgili ali`m, dani`shpan ta`wip yekenligi woqi`wshi`larg`a tu`sindiriledi.

Geypara waqi`tlarda baslawi`sh klass mug`allimi klasstan ti`s ilajlarda, do`gerek jumi`slari`nda, klass ta`rbiyali`q sabaqlari`nda baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`ni`n` woqi`g`an kitaplari`, mi`sali` an`i`z kitaplari`, kim qansha an`i`z bile, kim an`i`z ayta aladi`? -degen sorawlar berilgeni maqul.

Baslawi`sh klasslarda klasstan ti`swoqi`w ushi`n 1 saat aji`rati`li`p, woqi`wshi`lardin` klasstan ti`s woqi`w ushi`n klassta wo`tilgen temag`a baylani`sli` bolg`an temalardi` usi`ng`an duri`s boladi`.

Qi'sqa, mazmunli', i'qsham an'i'zlar baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` wo`zlestiriwine qolayli' boladi'. Woqi'wshi'lardi'n` jas wo`zgesheliklerine qaray biliminin` ken`eyiwi menen an'i'z materiallari'ni'n` da ko`lemi arti'p bari'wi' kerek.

Biraq woqi'w procesinde mektep sabaqli'qlari'nda an'i'zlarg`a wog`ada az wori'n berilgen, 1-klassta 1 saat aji'rati'lsa, 2-klassta an'i'z ushi'n saat aji'rati'lmag`an.

Al, 3-4- klasslarda 1 saattan aji'rati'lg`an. Al bizin`she, baslawi'sh klass mug`allimi woqi'wshi'lar ushi'n kitapxanalar, kitap du`kanlari'nan ali'p woqi'w ushi'n qolayli' i'n'i'z mazmuni' sa`wlelengen korkem shi'g`armalardi' usi'ni'w kerek.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n rawajlang`an ma`na`wiw ta`rbiyali' insanlar si'pati'nda qa`liplestiriyade xali'q an'i'z kitaplari'na sabaqtan ti's waqi'tlari' da ha`r tu`rli jollarda ken` paydalani'w mu`mkin:

1. Sabaqtan ti's woqi'w;
2. Do`gerek jumi'slari'nda;
3. Jas kitapqumarlar jari'slarda;
4. Qi'zi'qli' kesheler;
5. Sayaxat seyiller

Mektepten ti's waqi'tlarda shan`araqta ata-analar balalari'na an'i'z ayti'p yaki woqi'p berse de ju`da` paydali' boladi'.

Al, baslawi'sh klass mug`allimlari'ni ata-analarg`a wo`z balalari'na qanday an'i'zlardi' ayti'p, yaki kitaplar woqi'p beriw, ali'p beriw boyi'nsha bag`darlar bergeni maqul.

2.3. Naqi'l-maqal kitaplardan paydalani'w

Naqi'l-maqallar – bul baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na ma'na'wiy ta'rbiya beriwde shi'n ma'nisindegi ta'rbiya qurali'.

Naqi'llar –bul xali'qti'n` a`yyemg a`sirlerden berli toplag`an ta`jiriybesi tiykari'nda do`regenligi dawsiz. Naqi'llarda xali'q pedagogikasi'ni'n` bir u`lgisi.

Naqi'llarda jaqsi'li'q penen jamanli'q arasi'ndag'i' ma'n`gilik gu`res birinshi wori'ng`a shi'g`ari'ladi'. Sonli'qtan da geyde jaqsi' ha`m jaman so`zi menen kelgen naqi'l-maqallar da ko`plep ushi'rasadi'.

Mi'sali':

Jaqsig`a so`z yeredi,
Jamang`a sho`p yeredi.

Jaqsil bilgenin aytar,
Jaman jegenin aytar.

Jaqsij ju`rgen jerine ka`nt saladi',
Jaman ju`rgen jerine ot saladi'.

Baslawi'sh klasslarg`a ata-analar ta`repien naqi'l-maqal kitaplar a`perilgende yaki shan`araqta, klassta, woqi'w procesinde woqi'ti'wshi' ta`repien naqi'l-maqallar ga`p ishinde kelgende, woni'n` ma'nileri de tu`sindirip wo`tken maqul boladi'.

Mi'sali':

«Wo`tiriktin` quyri'g`i' bir tutam»

Dos ji'lati'p, dushpan ku`ldirip aytadi'.

Yerte turg`anni'n` i'ri'si' arti'q»

ha`m basqa da usi' si'yaqli' naqi'l-maqallardi'n` ta`rbiyali'q a`xmiyei u`lken. Bul haqqi'nda ilimiy maka`lalarda to`mendegishe pikirler bildiriledi:

«Kishi jastag`i' mektep woqi'wshi'lari'ni'n` psixologiyali'q wo`zgesheliklerine muwapi'q a`dep-ikramli'li'qqa ta`rbiyalawda naqi'l-maqallar u`lken xi'zmet atqaradi'. Qaraqalpaq naqi'l-maqallari' ken` tematikag`a iye boli'p, xalqi'mi'zdi'n` wo`miri ha`m turmi'si'ni'n` barli'q ta`replerin qamti'ydi'.

Ko`pshilik naqi'l-maqallar xali'qti'n` wo`mirinen ali'ng`an ha`m haqi'yqi'y turmi'sti' sa`wlelendiredi. Xalqi'mi'z naqi'l-maqallardi' do`rete woti'ri'p, wo`z ta`jiriybelerin ha`m ku`ndelikli miynet juwmaqlari'n uli'wmalasti'rg`an ha`m wog`an obrazli' forma bergen»¹³

Haqi'yqati'nda da naqi'l-maqallar ta`rbiya qurali'. Wol balalardi'n` tez yadlap ali'wi' ushi'n da qolayli'.

Naqi'l-maqallar tek g`ana ta`rbiyali'q ideyani' berip qoymastan, soni'n` menen bir qatarda qayta islenip, belgili bir ta`rbiyali'q maselege, didaktikali'q maqsetke iye boladi'.

Tematikasi' boyi'nsha qaraqalpaq naqi'l-maqallari' yeki toparg`a bo`linedi. Ka`sip ha`m miynet haqqi'ndag`i' naqi'l-maqallar ja`miyetlik moral` normalari', da`stu'r ha`m u`rp-a`detler haqqi'ndag`i' naqi'l-maqallar, a`sirese naqi'l-maqallardi'n` ishinde ma`na`wiy, a`dep-ikramli'li'q ta`rbiya beriwde a`hmiyeti ayri'qshalari' da bar.

Wolar baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n kishi peyillikke, adamgershilikke u`yretedi, uli'wma qabi'l yetilgen minez-quli'q normalari'n ha`m u`rp-a`detlerdi saqlawg`a shaqi'radi'.

Mi'sali': woqi'wshi'lardi' miynetke u`yretetug`i'n naqi'l-maqallardan:

«Miynet yetsen` yerinbey,

Toyadi' qarni'n` tilenbey»

¹³ Saparov T. Kishi jastag`i' mektep woqi'wshi'lari'n a`dep-ikramli'li'qqa ta`rbiyalawda qaraqalpaq fol`klori' u`lgilerinen paydalani'w mu`mkinshilikleri // Qaraqalpaqstan mug`allim jurn. 1997, №1-2, 84-89-betler.

Abaysi'z su`rginedi,
Aqi'lsi'z erinedi.

Yerinshektin` yeki dosti' bar,
Biri uyqi', biri ku`lki ha`m t.b.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' ushi'n qaraqalpaq naqi'l-maqallari'
wolar da isenimlilik, jigerlilik payda yetedi.

III BAP. BASLAWI'SH KLASS WOQI'WSHI'LARI'N MA'NA'WIY TA'RBİYALAWDA KO'RKEM SHI'G'ARMALARDAN PAYDALANI'W JOLLARI'

Ha'r bir ja'miyettin` wo`zine ta`n tutqan joli', ta'rbiya maqsetleri bar. Qaraqalpaq xalqi'na ta`n milliy wo`zgeshelikler woni'n` milliy ma`deniyati' ha`m de turmi's qa`lpi, uli'wma wo`sip kiyati'rg`an a`wladti' adamgershilik qag`i'ydalari'n boyi'na sin`dirgen adam si'pati'nda ta'rbiyalawdi' ko`p g`ana a`sirler dawami'nda qollani'lg`an usi'llar, u`rp-a`detler, tu`sinikleri –bul ma`na`wiyy ta'rbiyani'n` negizleri.

Ta'rbiya ha'r qanday ja'miyettin` rawajlani'wi'nda alg`a ilgerilewinde salmaqli' wori'ndi' iyeleytug`i'n tu`sinik.

Ta`lim ha`m ta'rbiya ma`seleleri birgelikte ali'p bari'lg`an jag`daylarda belgili na`tiyjelerge, tabi'slarg`a yerisiwge tiykar sali'nadi' dep yesaplaymi'z.

Ko`pshilik ko`rkem shi'g`armalarda, a`sirese, fol`klorli'q shi'g`armalarda baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' tez ug`i'ni'p alatug`i'n ta`repleri ko`p. uli'wma xali'q do`retpelerinde woni'n` milliylik wo`zgesheligi ko`zge taslanadi'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'si' ko`rkem shi'g`arma woqi'wda birdeylikten jali'g`adi'.

A`sirese ata-analar wolar ushi'n ko`rkem shi'g`armalar tan`lag`anda ko`lemi az, biraq mazmunli', ren`li su`wretlerge bay bolg`an shi'g`armalardi' ko`plep tan`lawi' kerek. Mi'sali', bunday kitaplar topari'na:

- Balalar turmi'si'nan ali'ng`an waqi'yalarg`a bay gu`rrin`ler toplami';
- naqi'l-maqallar kitabi';
- jumbaqlar kitabi';
- yerteklik shi'g`armalar;
- an`i'z, a`psana, ra`wiyatlar;
- sport woyi'nlari' ha`m t.b ha'r tu`rli mazmundag`i' kitaplardi' tan`law ushi'n a`hmiyetke iye.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma'na'wiyy ta'rbiyasi'n a'ste-aqi'ri'nli'q penen qa'liplestirip bari'wda kitapxanalar belgili salmaqqa iye.

Ko'pshilik balalar ta'biyati', mnez-qulqi' boyi'nsha nati'q, uyalshaq boli'p keledi. Bunday balalardi' woqi'ti'wshi' yamasa ata-analar kitapxanalarg'a apari'p, wog'an qalay ag'za boli'w, ko'rkem shi'g'armalardan qalay paydalani'w, ko'rkem shi'g'armani' taza uslap tuti'w si'yaqli' ma'selelerge juwapkershilik penen qarawi' kerek.

Ko'rkem shi'g'arma baslawi'sh klass woqi'wshi'si'n tek ma'na'wiyy jaqtan ta'rbiyalap g'ana qoymastan, al wolardi' wo'z betinshe yerkin pikirlewge de u'yretedi. Woqi'wshi'ni'n` yerkin pikirlewi qorshag'an wortali'qqa da baylani'sli'.

Ma'selen, geybir shan'araqlarda da'sturxan a'tirapi'nda ji'ynali'p woti'rg'anda tek g'ana a'kesi ha'm anasi' so'ylesedi.

Al, qalg'anlari' hesh na'rsege aralaspaydi' da, wo'zlerinin` pikirlerin bildirmeydi de.

Yekinshi bir shan'araqlarda ha'mme birigip woti'rg'anda ata-ana balalari'ni'n` woqi'g'an kitaplari', woni'n` mazmuni' haqqi'nda da wo'z -ara baylani'si'p, wo'zlerin yerkin sezip, bir-biri menen yemin-yerkin pikir ali'si'p woti'radi'. Wolar sheshilmegen ma'selelerdi wo'z-ara woylasi'p, ha'r bir shan'araq ag'zasi'ni'n` pikirlerin yesapqa alg'an halda sheshedi. Bunday shan'araqta ta'rbiyalang'an bala wo'z pikirin yemin-yerkin, ani'q, qi'sqa yetip basqag'a jetkere ali'wi' so'zsiz.

Demek, yerkin pikirlew balani'n` yertedegi ta'rbiyasi' menen baylani'sli'.

Yekinshiden, kitap, ko'rkem shi'g'armani' ba'rha` wo'zine joldas dep bilgen woqi'wshi'da so'zlik xori' bay boladi'. Wol qaysi' so'zdi qay jerde paydalani'wdi' biletug'i'n woqi'wshi' boli'p ka'malg'a keledi.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' ko'binese wo'z mug'alliminen u'lg'i aladi'. Wolar ju'ris-turi'si'na, so'ylew sheberligine, kiyiniwine, adamlar menen qari'm-qatnasi'na yeliklep, wo'zinin` ustazi'ni'n` ha'reketlerin islegisi keledi.

Usi' sebepli baslawi'sh klass mug'allimlerinin' wo'zleri de kitap woqi'wg'a qumar insanlar boli'p, woqi'g'an kitaplari' haqqi'nda woqi'wshi'lar menen sa'wbetlesiw, woqi'wshi'lardi'n' sol kitapta so'z yetilgen a'ladatli'q, rasgo'ylik, hadalli'q hu'jdanli' insan boli'w si'yakli' pikirlerin de ti'n'lawi' tiyis.

Usi' sebepli baslawi'sh klass mug'allimleri sabaq bari'si'nda wo'z woqi'wshi'lari'ni'n' wo'z betinshe yerkin pikirlewin baqlap ha'm woqi'wshi'larda da yerkin pikirlewge, kitap penen dos boli'wg'a, woni'n' paydali' ta'repi, a'hmiyeti haqqi'nda u'yretip bari'wi' za'ru'r.

3.1.Ko'rkem shi'g'armalar woqi'wg'a qi'zi'qti'ri'wda ata-analardi'n' xi'zmeti

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' ha'r ta'repleme ma'na'wiy jaqtan ta'rbiyali' insanlar boli'p jetilisiwinde, a'lbette shan'araq ta'rbiyasi', ata-analar xi'zmeti u'lken a'hmiyetke iye. Woqi'wshi'lardi'n' ti'yanagli' bilim ali'wi'nda ha'm ma'na'wiy kelbetke iye ta'rbiyali', ko'rgenli, insani'y pazi'yelletlerge iye a'wlad boli'p jetilisiwinde yen' da'slep wolardi'n' u'yde bos waqi'tlari'na itibardi' duri's qaratqan maqul boladi'. Sebebi u'yde bos waqi'tti' duri's rejelestiriw unamli' na'tiyjelelge ali'p keledi. A'sirese wolardi'n' wo'z u'stinde do'retiwshilik penen islewi maqsetke muwapi'q keledi.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' bos waqi'tlari'n zaya yetpey wolardi' ku'nlik rejimge u'yretiw mug'allim -ta'rbiyashi'lardi'n' tiykarg'i' wazi'ypalari'nan biri boli'p tabi'ladi'. Wolardi'n' ma'na'wiy ta'rbiyasi' mektepte woqi'w waqi'tlari'nan baslap-aq bos waqi'tlari'nan duri's paydalana biliwge u'yretiw isi menen ti'g'i'z baylani'sli'.

Bos waqi'ttan duri's paydalani'w ushi'n ata-ana baslawi'sh klassta woqi'ytug'i'n balasi'ni'n' waqi'ttan na'tiyjeli paydalani'wi' ushi'n ku'nlik rejimdi saqlawi'na qatan` itibar qarati'wi' kerek. Solardan kelip shi'qqan halda wolardi'n' ku'nlik rejimin du'ziw maqsetke muwapi'q.

Ku`nlik rejim – bul bir sutka dawami`nda islenetug`i`n ha`r tu`rli ha`reket, ha`tteki woqi`wshi`ni`n` ruwx`y dem ali`wi`ni`n` da izbe-izlik ta`rtibi. Bul ushi`n ruwx`y dem ali`wda kitap u`lken tapti`rmaytug`i`n ta`rbiya qurali`.

Woqi`wshi` shan`araqta ata-anasi`ni`n` da u`lken qi`zi`g`i`wshi`li`q penen kitap woqi`p ati`rg`anli`g`i`n ko`rse, wog`an wo`zi de qi`zi`g`adi`. Bul ushi`n da`slep ata-anasi`ni`n` wo`zi kitapqa qi`zi`g`i`wi`, u`yge ko`rkem shi`g`armalar sati`p a`kelawi, woni` yen` da`slep wo`zi de woqi`p shi`g`i`wi` kerek.

Yeger u`yde ya a`kesi, ya anasi` qoli`na kitap uslamasa, uli`wma kitaptan paydalanbay tek televizor menen ha`lek bolsa, bala da sog`an qarap yelikleydi.

Demek, ma`na`wiy ta`rbiya da kitap yen` basli` qural. Al, ta`rbiyani`n` basli` belgisi adamni`n` bir-birine bolg`an so`ylesiw ma`deniyati`, muna`sibeti. Woqi`wshi` yen` a`piwayi` qari`m-qatnas a`debin, dosli`qti`, u`lkenlerge hu`rmet, kishige izzet si`yaqli` adamgershilik pazi`yletlerdi yen` da`slep kitaptan u`yrenedi.

Milliy qa`diriyatlar – yen da`slep shan`araqtan baslanadi`. SHan`araqta ta`rbiyani`n` sag`asi`na tiykar sali`nadi`. Xalqi`mi`zdi`n` yen` joqari` qa`diriyatlari`nan biri sonda, wolar wo`zinin` jeke turmi`si` haqqi`nda g`ana tolg`ani`p qalmastan, wo`zgeler ta`shwishi menen de jasaydi`.

Ma`na`wiy ta`rbiyada ata-analar basli` ta`rbiyashi` boli`p, perzentlerine, a`wladlari`mi`z tariyxi`, watan su`yiwshilik sezimlerin sin`dirip bari`w lazi`m.

Tariyxi`y qa`diriyatlar arqali` milliy sana, millet tu`sinigi, wo`z-wo`zin biliw, wo`z milleti menen maqtani`w si`yaqli` sezimler qa`liplesip baradi`. Balali`qta sanag`a sin`dirilgen watan su`yiwshilik sezimin hesh kim tarti`p ala almaydi`. Sol sebepten de ata-analar balalari`n milliy qa`diriyatlar tiykari`nda watan su`yiwshilik seziminde ta`rbiyalawdi`n` emocional` jollari` u`stinde islewi kerek.

Mi`sali`, ata-analari` a`kelip bergen kitaplarda sa`wlelengen muqaddes jer, quyash, suw, hawa, bag`lari`, miymandos ha`m insani`y pazi`yletler bala qa`lbin iyelep ali`wi` kerek.

Bini'n` ushi'n watan su`yiwshilik temasi'nda jazi'lg`an kitaplar baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na arnalg`an yertekler, gu`rrin`ler, qosi'qlardan paydalani'w u`lken a`hmiyetke iye.

A`sirese, ata-analar baslawi'sh klassta woqi'ytug`i'n balalari'na Watani'mi'z ta`biyati' haqqi'nda kitaplardi' a`kelip beriwi, wolar menen tani'si'wdi' qadag`alap bari'w da belgili na`tiyjelerge yerisiwge sebep boladi'. Wolar bunday ta`biyat haqqi'ndag`i' kitaplardi' woqi'wg`a qi'zi'qti'ri'w arqali' perzentlerine ta`biyattan la`zzet ali'wdan ti'sqari' ana Watang`a bolg`an muhabbatin, jasap turg`an ana jeri qanday go`zzal yekeni, ana ta`biyat jaratqan wo`nimlerinin` qa`dirine jetiw, wolardi' abaylap saqlaw ideyasi'n perzentlerinin` sanasi'na sin`irip baradi'.

Ma`na`wiy ta`rbiyada shan`araq ha`m ata-analardi'n` xi'zmeti haqqi'nda ilimiy maqalalarda to`mendegishe pikir bildiriledi:

«Ma`na`wiy a`dep-ikramli'li'q wortali'q bizin` ja`miyetimizde to`mendegishe ko`riniste ko`zge taslanadi':

1. Shan`araqtag`i' ma`na`wiy a`dep-ikramli'li'q wortali'q;
2. Ma`ha`lledegi ma`na`wiy a`dep-kramli'li'q wortali'q;
3. Miynet ja`ma`a`tindegi ma`na`wiy a`dep-ikramli'li'q wortali'q;
4. Ta`lim-ta`rbiya wori'nlari'ndag`i' ma`na`wiy a`dep-ikramli'li'q wortali'q.

Bul wortali'qlar bir-birine wo`z-ara ti'g`i'z baylani'sli' boli'p bir-birin toli'qti'radi'.»¹⁴

Shan`araqti'n` ma`na`wiy a`dep-ikramli'li'q wortali'g`i'nda shan`araq balalari'ni'n` wo`z-ara hu`rmette ha`m izzette boli'wi', u`lken – kishilerdin` qa`dirleniwi, bir-birewge isenim ha`m wo`z-ara qari'm-katnas qag`i'ydalari'nan shi'qpaw si'yaqli' tu`sinikler boli'wi' kerek.

Demek, ma`yana`wiy ta`rbiya ma`selesinde ha`mme ten`dey, ata-ana, ma`ha`lle, wortali'q tendey juwapker boli'wi' kerek.

¹⁴ Xudaybergenova U.K. Ruwhi'y ideologiyali'q qa'wimlerdin` aldi'n ali'w, ma'na'wiy a'dep-ikramli'li'q wortali'qti'n` a'hmiyeti// Ja'miyyettin` rawajlani'wi'nda ilimpaz hayalqi'zlardi'n` worni'. No`kis, 2011, 14-bet.

Perzentlerimizdin` ha`r ta`repleme kamalg`a keltiriv ushi`n sha`rayatlar jarati`lsa g`ana shan`araq ta`rbiyali` boli`wi` mu`mkin.

Jas a`wladti`n` ko`pshilik waqti` shan`araqta wo`tedi. Sol sebepli woqi`wshi`lar turmi`sti`n` qi`yi`nshi`li`qlari` menen shan`araqta tani`sadi`. Woqi`wshi`lar shan`araqtag`i` u`rp-a`detler, toy-ma`resimler, da`stu`rler arqali` da kamal tawi`p baradi`. Bul u`rp-a`detler da`stu`rler a`lbette, ko`rkem shi`g`armalarda da wo`z sa`wlesin tapqan. U`rp-a`det da`sturler de ta`rbiyani`n` qudiretli qurali`.

Al keleshegimizdin` qanday boli`wi` biz ha`zirgi ku`nde ta`rbiyalap ati`rg`an woqi`wshi`larg`a, jas a`wladqa baylani`sli`.

Shan`araq ta`rbiyasi`ndag`i` jetiskenlikler ata-analardi`n` pedagogikali`q bilimlari menen de baylani`sli`.

Al shan`araqta a`lbette ata-anani`n` perzentler aldi`ndag`i`, al perzentlerdin` de wo`z gezeginde ata-analar aldi`ndag`i` juwapkershiliklari bar.

Ata-anani`n` perzent aldi`ndag`i` minnetlerinen biri –bul balani`n` sawati`n ashi`w, ka`sip-wo`ner u`yretiw bolsa, al perzentinin` ata –ana aldi`ndag`i` minneti –bul ata-anani`n` na`siyatlari`na qulaq sali`w, wolarg`a ja`rdem yetiw, miyrimli boli`w, u`y jumi`slari`na ja`n-jaqlama ja`rdem qoli`n sozi`w.

SHan`araqta, a`sirese ata-anani`n` balalari`na bolg`an mehir-muhabbati`ni`n` toli`q ta`miyinleniwi balada ruwhi`y-a`dep-ikramli`li`q ta`rbiyani`n` tiykari`n quraydi`. Biraq shan`araqta wo`z ma`nis-mag`anasi`na bola ha`r bir perzent ushi`n wo`zine ta`n wo`zgesheliklerge iye.

Bunda wo`z-ara hu`rmet, qatti` ta`rtip, shan`araq ag`zalari`ni`n` wo`z minnetlari, bir-birine bolg`an jaqsi` niyet, mehir-muhabbat, mu`na`sip turmi`s ta`rzi, tuwi`sqan-tuwg`anlari`, qon`si`-qobalari`ni`n` ti`ni`sh-tati`wli`g`i` haqqi`nda g`amxorli`q yetiw baslawi`sh klass woqi`wshi`si`n ma`na`wiyy a`dep-ikramli`li`q jaqtan ta`rbiyalawda u`lken rol` woynaydi`.

Shan`araq –bul ta`rbiya worni` boli`p, ta`rbiya woni`n` yen` a`hmiyetli wazi`ypalari` yesaplanadi`. Usi` wori`nda du`n`yag`a kelgen perzent ata-anadan

wo'tken tek tuwma na'sillik wo'zgesheliklerdi g'ana ta'kirarlaw yemes, al wolardag'i' a'deplilik, aqi'lli'li'q, wo'z-ara qari'm-qatnas qag'i'ydalari'n da, wo'zlestirip aladi'.

Ata-ana wortasi'ndag'i' wo'z-ara izzet-hu'rmet, mehir-muhabbat, hadalli'q, pa'qlik, miynet su'yiwsilik si'yaqli' qa'diriyatlar ana su'ti, shan'araq ag'zalari'ni'n` mehri, ko'rsetpesi menen bala minez-qulqi'na, aqi'l-sanasi'na sin'ip baradi'.

Woqi'wshi'ni'n` aqi'l, estetikali'q, fizikali'q ta'rbiyasi'na shan'araq juwapker boli'p, bul wori'nda ata-ana ta'rbiyashi', bala ta'rbiyalani'wshi' boladi'.

Bunda ata -ana tek balasi'ni'n` kitap woqi'wg'a qunti'na u'lken maqtani'wshi'li'q sezimi menen g'ana wo'lshemlerge qatan` boysi'ni'wi' da kerek. A'sirese shan'araqtag'i' ko'p a'wlad wa'killerinin` birge jasawi', bir-biri menen ti'g'i'z qari'm-qatnasta boli'wi', balajanli'q, mehribanli'q, shan'araqta miynettin` ten'dey bo'listiriliwi, al, shan'araq byudjetinin` ata-ana ta'repinen basqari'li'wi', kishilerdin` u'lkenlerge hu'rmeti, shan'araqti'n` ati'-abi'royi'n ko'teriw ha'r bir shan'araq ag'zasi'ni'n` minnetine aylani'wi' tuwi'li'p wo'sken u'ye mehir-muhabbat tuyg'i'si'n ku'sheytip, shan'araqti'n` ta'rbiyali'q ta'sirin artti'radi'.

Shan'araqta baslawi'sh klass woqi'wshi'si'n ko'rkem shi'g'armalarg'a qi'zi'qti'ri'w bari'si'nda a'melge asi'ri'latug'i'n ta'rbiyali'q jumi'slardi'n` mazmuni' woqi'wshi'larda wo'z ata-anasi'nan, u'yinen, ata-babalari'nan, ata jurti', watani', milleti, xalqi', tili, dini ha'm u'rp-a`det da'stu'rlerinen maqtani'sh sezimin payda yetiwden ibarat.

Yen` tiykarg'i'si', adamni'n` shan'araq wortali'g'i'nda qa'liplesip jetilisetug'i'n ba'rkamal ma'na'wiyati', ruwhi'y jaqtan joqari' ja'miyet quri'wda u'lken a'hmiyetke iye.

Sebebi, baslawi'sh klass woqi'wshi'si' wo'z ta'rbiyasi' arqali' ku'shli ta'sirlengish boli'p, ata-anani'n` wo'z perzentlerin biliwine qarag'anda, woqi'wshi'lar wo'z ata-analari'n jaqsi'raq biledi.

Woqi'wshi' kitap woqi'w arqali' wondag'i' qaharmanlardi'n` islerin yen` kishkene waqti'nan u`lkenlerdin` ha`reketlerine wo`zin sali'sti'ri'p, wolardi'n` aytqanlari'n, islegenlerin ta`kirarlap woti'radi'.

Al woqi'wshi' u`lkeygen sayi'n, balali'g'i'nda ko`rgen, woqi'g'an na`rselerin ta`kirarlay bermeydi, lekin sol na`rselerdin` barli'g'i' woni'n` qa`lbinde, sanasi'nda qanday da bir iz qaldi'ri'p, saqlani'p turadi'. Sonli'qtan shan`araqta baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na ko`rkem shi'g`armalar arqali' beriletug'i'n u`git-na`siyatlar, ag`arti'wshi'li'q ideyalar jeke adam ta`rbiyasi' si'yaqli' ma`seleler u`lken a`hmiyetke iye.

Shan`araqta baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ata-analar ta`repiyen ilim u`yretiw, ko`rkem shi'g`armalarg`a qi'zi'qti'ri'w, bilimli, dani'shpan adamlardi' hu`rmet yetiw, miymandosli'q, kishi'peyillik, ma`rtlik, bati'rli'q pazi'yelletlerdi joqari' bahalaw, al, du'n`yaparaz, ashko`z, dosti'na ha`m xalqi'na qi'yanet yetetug'i'n si'patlardan bolsa, ta`lim-ta`rbiyag`a u`lken zi'yan keltiretug'i'ni', sonli'qtan shan`araq wortali'g'i'nda balalardi' ilim ali'wg`a bag`darlaw, woni'n` paydasi' ilimli adamdi' hu`rmet yetiw haqqi'ndag'i' tu`sinikler woqi'wshi'ni'n` ma`na`wiy ko`z-qaraslari'n tiykarlap turadi'.

A`lbette, adam ilimli, bilimli bolsa, adamlarg`a jaqsi'li'q keltiredi, bilimli boli'w menen qatar, menmenlik, maqtanshakli'q si'yaqli' zi'yanli' is-ha`reketler haqqi'nda ko`rkem shi'g`armalarda woqi'sa, ata-analar wo`z gezeginde ko`rsetpe beriw menen shan`araqtag'i' bilimlendiriw ha`m ta`rbiyani'n` tiykari'n jaratadi'.

A`lbette, kitapti' woqi'w, wondag'i' ayti'lg`an ha`diyselerden juwmaq shi'g`ari'w, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` bilimli, ma`na`wiyatli' boli'wi'na nusqaw menen birge, ha`r qanday jaman illetlerden uzag'i'raq ju`riwin ta`miyinleydi, a`tirapi'ndag'i' adamlar menen jaqsi' qari'm-qatnas wornati'wi'na mu`mkinshilik jaratadi'.

Al, ko`rkem shi'g`armalar woqi'wg`a umti'li'w bereketli is. Woqi'wshi'lar ata-analardi'n` ma`sla`ha`ti menen tek ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'p g`ana qoymastan, al wog`an wo`zleri de a`mel qi'li'wi', waqti'n bosqa

jibermewi, ziyrek, ko`rgenli boli`p wo`siwi tiyis. Bunda ko`rkem shi`g`armalardi`n` xi`zmeti u`lken.

3.2. Ko`rkem shi`g`armalardi` woqi`w procesine yendiriwde pedagogikali`q xi`zmet

Woqi`wshi` belgili waqti`n mektepte wo`tkeredi ha`m waqti`ni`n` belgili bo`legin teoriyali`q bilimlerde u`yreniwge bag`i`shlaydi`.

Al, tiykari`nan usi` teoriyali`q bilimler menen birge woqi`w procesine ko`rkem shi`g`armalardi` da ti`g`i`z baylani`sli`li`qta ali`p bari`w ha`r qanday baslawi`sh klass woqi`ti`wshi`si`nan wo`zine ta`n sheberlikti, pidayi`li`qti` ha`m wo`z ka`sibine su`yispenshilikti payda yetedi.

Xalqi`mi`zdi`n` tariyxi`y ta`jiriybesinin` na`tiyjesi bolg`an ta`lim-ta`rbiyali`q da`stu`rleri hesh qashan wo`z a`hmiyetin joytpaytug`i`n ruwhi`y qa`diriyati`mi`z boli`p tabi`ladi`.

Xalqi`mi`zdi`n` milliy qa`diriyatlari` ha`zirgi da`wirde jas a`wladti` ta`rbiyalaw isinde to`mendegiler usi`ni`s yetiledi:

- Ha`r bir baslawi`sh klass woqi`wshi`si`ni`n` is-ha`reketinde, minez-qulqi`nda uli`wma insani`yli`q miylliy a`dep-ikramli`li`q qa`diriyatlardi` wolardi`n` boyi`na sin`diriwge u`les qosi`w;

- Woqi`w bari`si`nda baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`ni`n` milliy u`rp-a`det, da`stu`rlirimizdin` a`hmiyetin teren` an`lap jetiwinde jol-joba ko`rsetiw ha`m wolarg`a mu`mkinshilikler jarati`w;

- Baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`na aqi`l ha`m a`dep-ikramli`li`q ta`rbiyasi` menen baylani`sli` bolg`an babalari`mi`zdi`n` ulli` miyraslari`n, naqi`l-maqallardi` woqi`w procesine ken`nen paydalani`w;

- Mekteplerde, uli`wma baslawi`sh klass woqi`wshi`lar arasi`nda tu`rlishe a`debiy shi`g`armalar woqi`w boyi`nsha jari`s, diskussiyalar ha`m sog`an uqsag`an tag`i` basqa da bas qospalardi` sho`lkemlestiriw za`ru`r.

Ko'pshilik a'debiyatlarda, ilimiy dereklerde ko'rkem shi'g'armalar haqqi'nda so'z bolg'anda, wol woqi'wshi'lari'ndi'n` ma'na'wiyo ko'z-qaraslari'n qa'liplestiriw menen birge ko'rkem woylawdi' da rawajlandi'ratug'i'nli'g'i' haqqi'nda ayti'ldi'.

Atap aytqanda, «woqi'wshi'lardi'n` ko'rkem woylawi'n rawajlandi'ri'wdi'n` u'sh tiykarg'i' jo'nelisi bar dep ko'rsetiledi:

1. Biliwge baylani'sli';
2. A'meliy;
3. Ko'rkem-do'retiwshilik.»¹⁵

A'lbette, bunda baslawi'sh klass woqi'wshi'lar woqi'w dawami'nda wo'zleri qi'zi'g'atug'i'n pa'nleri boyi'nsha da woqi'w a'debiyatlari'n, sog'an baylani'sli' ko'rkem shi'g'armalar woqi'wg'a bag'darlanadi'.

Woqi'w procesinde ko'rkem shi'g'armalardan paydalani'wdi'n` a'hmiyeti wog'ada u'lken. Mi'sali', sabaq payti'nda ta'biyat ko'rinisi, muzeyler haqqi'nda, ko'rkem shi'g'armalardan bos waqi'tlarda woqi'w ushi'n woqi'ti'wshi' ta'repinen usi'ni'li'wi' kerek.

Mi'sali', ta'biyat ko'rinisi haqqi'nda ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'wdan ko're, woqi'wshi' ta'biyat qoyini'na bari'p, woni' wo'z ko'zi menen ko'rgen maqul.

Al muzeyler haqqi'ndag'i' kitaplardi' woqi'w arqali' baslawi'sh klass woqi'wshi'si' muzeyde jaylasti'ri'lg'an eksponatlar, wolardi'n` tu'rleri, sani' menen tani'si'w mu'mkin.

Al tiykari'nan ma'na'wy ta'rbiya tiykari' yesaplang'an muzeylerge woqi'wshi'lar ustazlari' yaki ata-analari' menen bari'p, yaol jerdegi eksponatlardi' wo'z ko'zi menen ko'rgeni maqul.

Mektepte baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' arasi'nda «Kitapqumarlar» jari'si', «Jas kitapqumarlar», «Kitap-bizin` dosti'mi'z», «Kitap-ruwxi'y g'a'ziyne» degen mazmunda seminarlar, sa'wbetler wo'tkeriliwi u'lken

¹⁵ Qahharova F. Uqituvchilarning badiyyi tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi'././ Xalq ta'limi, Toshkent, 2002, №3, 99-101-betler.

a`hmiyetke iye. Bunday sa`wbetlesiwler, kesheler daslep, woni' ali'p bari'wshi' pedagogti'n` kiris so`zi menen baslanadi'. sa`wbet qatnasi'wshi'lari'ni'n` ko`z-qaraslari' ti'n`lanadi'. Bunday keshelerde baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` woqi'g`an kitaplari' boyi'nsha ma`na`wiw a`dep-ikramlli'lq temasi'ndag'i' sa`wbetler procesinde u`lgili ta`rbiyali'q a`hmiyetke iye hikaya, ra`wiyatlardi' ja`ma`a`t qatnasi'nda a`melge asi'ri'w yamasa belgili temag`a baylani'sli' teatrlasti'ri'lg`an ko`rinslerdi ko`pshilik na`zerine usi'ni'w isleri de woqi'wshi'larda ma`na`wiyatqa bolg`an pikirlerin ja`ne de aydi'nlasti'radi'.

Sa`wbet baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` jeke psixologiyali'q, jas wo`zgesheliklerin yesapqa alg`an halda sho`lkemlestiriliwi kerek.

«Kitapqumarlar» jari'si' baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` woqi'g`an kitaplari' ma`na`wiw a`dep-ikramli'li'q ko`z-qaraslari'n ken`eytiwge, ka`milligin ta`miyinlewde worni' salmaqli'.

Bul jari's woqi'wshi'lardi'n` qay da`rejede ko`rkem shi'g`arma mazmuni'na tu`singenligi, woni'n` mazmuni'n qay da`rejede sheberlik penen so`ylep bergenligine, yeger poeziyali'q shi'g`armalar bolsa, wolardi' qay da`rejede men`gergenligi, yadlaw da`rejesi ha`m basqa da ta`repleri yesapqa ali'nadi'. Bunda woqi'wshi'lar bir-birine woqi'g`an kitaplari' boyi'nsha sorawlar beriwi, wog`an tiyisli juwaplar ali'wi' mu`mkin. Ma`selen, «Kitapqumarlar» jari'si'nda «Ba`seki» yamasa «Diskussiya» bo`liminde baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na bir neshe ma`sele beriliwi mu`mkin.

Bul diskussiya bari'si'nda baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` so`zdi ani'q, janli' so`ylewi talap yetiledi. Wonda baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' ta`repinen tayar tekstti woqi'p beriwge jol qoyi'lmaydi'. Bul diskussiya juwmag'i'nda pikirler uli'wmalasti'ri'ladi', du`zetiwler kiritiledi ha`m juwmaqlanadi'.

Auditoriyani' biliw, topar, klass belsendileri menen jumi's ali'p bari'w, ba`sekige qa`nigelerdi mira`t yetiw, ba`sekinin` tabi'si'n ha`m ta`rbiyali'q ta`sirdi ta`miyinleydi.

İlimiy a`debiyatlarda ma`na`wiyy ta`rbiyani`n` jollari` ha`m qurallari` si`pati`nda to`mendegiler atap wo`tile di:

«Adamni`n` ma`na`wiyy ta`rbiyalang`anli`g`i`, woni`n` do`gerek a`tiraptag`i`na`rselerge bolg`an ha`r tu`rli mu`na`sibetlerden ko`rinedi. Wol insanni`n` sezimlerinde, keshirmelerinde sa`wlelenedi ha`m minez-qulqi`nda, ha`reketlerinde ko`rinedi.

Ma`na`wiyy ta`rbiyani`n` maqseti** – shaxsti`n` za`ru`r ma`na`wiyy si`patlari` bolg`an a`dep-ikramli`li`q sana-sezim ha`m minez-qulqi`n qa`liplestiriw, watan su`yiwshilik, watang`a muhabbat, O`zbekistan gerbi, bayrag`i`, gimnine mu`na`sibet, sanali` intizam ha`m basqa da sezimlerde payda yetiw, **ma`na`wiyy ta`rbiyani`n` tiykarg`i` wazi`ypasi`»¹⁶

Demek, mekteplerde wtile tug`i`n kitapqumarlar jari`si`, tu`rli kesheler, konferenciya woqi`wshi`lardi`n` ha`r ta`repleme ma`na`wiyy jaqtan ta`rbiyalı` insanlar boli`p jetilisiwinde xi`zmeti u`lken.

Yeger usi` si`yaqli` konferenciya, diskussiyalar da teren`irek itibar qaratsaq, ayi`ri`m woqi`wshi`lardi`n` usi` si`yaqli` is-ilajlarg`a qatnashi`wg`a wonsha i`qlasi` bolmaydi`.

Ko`pshilik payi`tlarda, jalg`i`z, tu`skinlikte qalg`an woqi`wshi`lar nati`q, uyalshaq boli`p keledi. Wolar ten`lesleri arasi`nan dos tabi`w ushi`n ko`pshilikke aralasqandi` qa`leydi, degen menen ishki sezimlerin a`tiraptag`i`larg`a jetkiziwdi bilmeydi. Bul bolsa wo`z gezeginde woqi`wshi`ni`n` wo`z bayli`g`i`ni`n` wog`ada az yekenliginen derek beredi.

Baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`n ma`na`wiyy ta`rbiyalaw menen birge wolardi`n` sawatli`li`g`i`n asi`ri`w maqsetinde woqi`g`an ko`rkem shi`g`armalari` boyi`nsha woqi`wshi`lardi`n` wo`zlerine woqi`ti`p bari`w da unamli` na`tiyje beredi. Wolar a`lbette taxta aldi`nda turi`p, wo`zlerinin` pikiri arkali` basqalardan da pikir ku`tedi, wol arqali` yerkin so`ylewge u`yrenip g`ana qoymastan, kem-kemnen do`retiwshiligi de rawajlani`p baradi`.

¹⁶ Hasanbaev J, Sariboev H, Niyozov G. Hasanbaeva O, Usmonboeva M. Pedagogika (O`quv qo`llanma) Toshkent, Fan, 2006, 101-bet.

Woqi'ti'wshi'ni'n` kitaplar arqali' balalarg`a ko`p na`rselerdi u`yretiwi wolardi' hayran qaldi'radi'. Mi'sali', woqi'ti'wshi' kitaptan so`zlerdi, ga`plerdi, gu`rrin`lerdi, yerteklerdi ha`m t.b woqi'p, birgelikte sawallarg`a juwap izleydi. (Bunda mug`allimnin` maqseti woqi'wshi'lardi'n` so`z bayli'g`i'n wo`siriwge qarati'lg`an boladi')

Mi'sali', klasstan ti'sqari' woqi'w kitabi' –balalarda yerkin woqi'wg`a, ken` pikirlewge, wo`z woylari'n ashi'q bildiriwge, woqi'w iskerligin, jeke uqi'pli'li'qlari'n rawajlandi'ri'wg`a u`yretedi.

Balalar kitap arqali' jeke ko`nlikpeler menen birge isley ali'w, paydalani'w si'yaqli' wo`zgesheliklerge qa`liplese baslaydi'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` til bayli'g`i'n wo`siriw ushi'n wo`z betinshe woqi'ti'wda qatan` ni`zamlarg`a tiykarlani'p, an`sattan qi'yi'ng`a, a`piwayi'dan quramali'g`a, belgiliden belgisiz so`zlerdi wo`zlestiriwge u`yretken maqul.

Ko`rkem shi'g`armalardi' tu`sinip woqi'w – bul adamni'n` ishki dialogi', ma`deniyati', a`dep-ikramli'li'q normasi'ni'n` ju`zege shi'g`i'wi' ushi'n adamnan aqi'ldi',sabi'rli'li'qti' talap yetetug`i'n miynet boli'p yesaplanadi'.

A`sirese, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' ushi'n ko`rkem shi'g`armalardi' usi'ng`anda, qi'zi'qli', kishi ko`lemli gu`rrin`ler, yertekler, naqi'l-maqallardi' woqi'wdi' tapsi'ri'p, son` woqi'ti'wshi' baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'nan wo`zlerinin sol ko`rkem shi'g`arma mazmuni'nan tu`singenlerin yerkin temada jazi'p keliw wazi'ypasi'n tapsi'rsa da boladi'. Wolar wo`z tu`siniklerin shi'g`arma jumi'si' retinde jazi'w arqali' so`zlerdi tu`siniw, tekst qatarlari'ni'n` ma`nisin an`lap biliw – bul ha`r bir woqi'wshi'ni' so`z sheberligine iytermeleydi.

Balani'n` so`zlerdi tu`siniwi ushi'n ma`nisin an`lawg`a ko`meklesiw, tu`sinbegen so`zlerine ilaji' bari'nsha a`piwayi', an`sat jol menen tu`sinik beriw maqsetke muwapi'q boladi'.

A`sirese, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' ushi'n arnalg'an kitaplar menen mektep kitapxanasi'n bayi'ti'w, woqi'wshi'lardi'n` bos waqi'tlari'nda kitapqumarlar do`gereginde wo'tkeriliwi woqi'wshi'lardi'n` ma'na'wiyy ta'rbiyasi'ni'n` qa'liplesiw menen birge, wolardi'n` so'z bayli'g'i'ni'n` arti'wi'na, ma'deniyatli' ha'm ko'rkem so'ylewge u'yreniwge de jaqi'nnan ja'rdem beredi.

Geypara waqi'tlarda ayi'ri'm woqi'wshi'lardi'n` barli'g'i' da ko'rkem shi'g`arma woqi'wg'a qi'zi'qsi'na bermewi mu'mkin.

Demek, baslawi'sh klasslarda ma'na'wiyy ta'rbiyalang'anli'qti'n` yen` basli' belgilerinen dep ilimiy a`debiyatlarda to'mendegi wo'lshemleri atp ko'rsetiledi:

1. «Fizikali'q salamati'q;
2. A`dep-ikramli'li'q salamatli'q;
3. Aqi'li'y jetiklik»¹⁷

Baslawi'sh klass woqi'wshi'si' woqi'ya procesinde klasstan ti's waqi'tlarda ko'rkem shi'g`armalardi' woqi'w arqali' wolar qanday da ug'i'mdi' an'lawg'a umti'ladi'.

An'law –bul belgili bir ideyani'n` (pikirdin`) tu'pkilikli mazmuni'na tu'sinip jetiw.

Yekinshiden, kitap woqi'w arqali' woqi'wshi'lar woylawga, pikirlewge u'yrenedi.

Woylaw –bul insan sanasi'ndag'i' bapr bolg'an ilimiy ha'm turmi'sli'q bilimlerdin` toplamnan keregin tan'lap ali'w ha'm a`meliyatta qollana ali'w.

U'shinshiden, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari' ma'na'wiyy jaqtan ta'rbiyalani'wi'nda ko'rkem shi'g`armalardan tu'singenlerin a`meliyatta qollana ali'wg'a u'yrenedi.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'si' ko'rkem shi'g`armalarda tu'singen unamli' ta'replerin, belgili bolg'an waqi'ya ha'm ha'diyselerden shi'g`arg'an juwmaqlari'n turmi'sta da qollana ali'wg'a umti'ladi'.

¹⁷ Ibragimov I, Abdullaeva SH. Pedagogika. Toshkent, Fan va texnologiya, 2007, 159-bet

Al, unamsi'z ha'reketler minez-quli'qlardan, illetlerden uzag'i'raq ju'riwge ha'reket yetedi.

Juwmaqlap aytqanda, ko'rkem shi'g'armalardan woqi'w procesinde paydalani'wda do'gerek, sekciya jumi'slari', kitapxana jumi'slari'n yele de janlandi'ri'w, ha'r qi'yli' disputlar, seminarlar, kitapqumarlar jari'slari'n wo'tkerip bari'w maqsetke muwapi'q is.

JUWMAQ

Ma`na`wiyy ta`rbiya insan o`miri dawami`nda za`ru`r bolg`an turmi`sli`q talaplardan, ta`rbiya tu`rlerinen biri boli`p sanaladi`.

Ma`na`wiyy a`dep-ikramli`li`q ta`rbiyani` sho`lkemlestiriw – bul socialli`q ta`rbiyani`n` tabi`slari`n` ta`miyinleytug`i`n` yen` za`ru`r ko`rsetkish dep yesaplaymi`z.

Ma`na`wiyy ha`m a`dep-ikramli`li`q ta`rbiyasi` – bul ka`mil insandi` qa`liplestiriwdin` tiykari`. Sonli`qtan bul ta`rbiyani` sho`lkemlestiriwge ta`rbiya qurallari`nan, soni`n` ishinde ko`rkem shi`g`armalarg`a woqi`wshi`lardi`n` i`qlasi`n` woyati`w arqali` da bul isti janlandi`ri`w mu`mkin.

Tek baslawi`sh klasslarda yemes, al, ma`na`wiyy a`dep-ikramli`li`q ta`rbiyasi`n` jolg`a qoyi`wda shan`araq, ma`ha`lle, ata-analar, ustazlar, wortali`q, mektep xa`m t.b. ta`lim-ta`rbiya woraylari` tendey juwapkershilik penen jumi`s ali`p bari`wi` kerek. A`sirese mekteplerde baslawi`sh klasslarda wo`z-ara:

- sa`wbetlesiw kesheleri;
- ushi`rasi`wlar;
- yertelikler;
- ha`ptelik;
- jas kitapqumarlar ayli`g`i`;
- ko`rik tan`law, jari`slar;
- konferenciya;
- diskussiya;
- seminar ha`m t.b. kitaplar ko`rgizbesi si`yaqli` ilajlar wo`tkeriwi za`ru`r.

Bul arqali` baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`ni`n` ko`rkem shi`vg`armalardi`, uli`wma kitapti` woqi`wg`a, woni` tallawg`a, mazmuni`n` tu`siniwge bolg`an qi`zi`g`i`wshi`li`qlari`n` artti`ri`w mu`mkin.

Bizin` pitkeriw qa`nigelik jumi`si`mi`zdi`n` temasi`: «Baslawi`sh klass woqi`wshi`lari`ni`n` ma`na`wiyy ta`rbiyasi`nda ko`rkem shi`g`armalardi` woqi`w procesine yendiriw ma`seleleri» degen temada.

Jumi's tiykari'nan kirisiw, woni'n` uli'wma si'patlamasi'nan, I, II, III baplardan ibarat.

Al baplar wo`z ishinde bo`limlerden turadi'. Jumi'sti'n` son`i'nda paydalang`an a`debiyatlar dizimi berildi.

Jumi'sti'n` uli'wma si'patlamasi'nda bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumi'si' temasi'ni'n` aktualli'g'i', maqset ha`m wazi'ypalari', izertlew metodlari', ilimi jan`ali'g'i' ha`m basqa da si'yaqli' ma`seleler so`z yetildi.

Al, jumi'sti'n` kirisiw bo`liminde «ma`na`wiyat», «ma`na`wiy ta`rbiya» haqqi'nda ken` tu`sinik berildi.

Wonda ma`na`wiyat haqqi'nda so`z yetilgen ilimiy- pedagogikali'q a`debiyatlarg`a sholi'w jasaldi'.

I bap «Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiy ta`rbiyasi'nda ko`rkem shi'g`armalardi'n` worni'» dep atali'p, bul bap yeki bo`limnen turadi'.

Birinshi bo`limde «Ma`na`wiy ta`rbiya haqqi'nda tu`sinik» berilse, yekinshi bo`limde «Woqi'w procesinde ko`rkem shi'g`armalardi'n` a`hmiyeti» so`z yetilgen.

Ma`na`wiyat tu`sinigi wo`z ishine ko`plegen ugi'mlardi' aladi'. Ma`na`wiy ta`rbiya ug`i'mi' bul milliy ha`m uli'wmainsani'y ma`deniyatti'n` aji'ralmas bo`legi bolg`an ja`miyette aqi'l-sanasi', kamalati', iymani', ku`sh-jigeri si'yaqli' ma`selelerdi wo`z ishine aladi'.

II bap «Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiy ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`armalardi'n` tu`rleri» dep ataladi'.

Bul bap u`sh bo`limge bo`lip u`yreniledi, yag`ni'y yertek kitaplardan paydalani'w, ani'z kitaplardan ha`m naqi'l-maqal kitaplardan paydalani'w.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiy jaqtan jetik insanlar si'pati'nda ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`armalardi'n` xi'zmeti ayri'qsha.

Bunda pedagoglar da, ata-analar da woqi'wshi'larg`a dus kelgen kitapti' woqi'wdi' ma`sla`ha`t yetpey, al wolardi'n` jas wo`zgesheligine, psixologiyasi'na ha`tteki jeke wo`zgesheliklerine tuwri' keletug`i'n kitaplardi' woqi'wdi' usi'ni'w kerek.

Ko`rkem shi'g`armalar wo`z ma`nis ha`m mazmuni`nan kelip shi'g`i'p, ha`r qanday woqi'wshi'ni'n` qa`biletlerin, jeke imkaniyatlarin` ju`zege shi'g`ari'wshi', wolardi' qa`diriyatlarg`a umti'ldi'ri'wshi' a`dep –ikramli'li'q wo`lshemleri ha`m keleshektegi rejelerin belgilewshi za`ru`rlik boli'p tabi'ladi'. Sebebi baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n` ishki du`n`yasi'n, qi'zi'g`i'wlari'n, umti'li'wlari'n ashi'p ko`rsetiwde, minez-qulqi'ni'n` a`dep-ikramli' insan si'pati'nda qa`liplesiwinde ko`rkem shi'g`armalardi'n` xi'zmeti u`lken.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` jas wo`zgesheligin yesapqa alsaq, wolar yertek kitaplardi' woqi'g`andi' unatadi', wozleri de sol yertek qaharmanlari' si'yaqli' da`wju`rek, adamgershilikli bolg`i'si' keledi.

Sonli'qtan ayi'ri'm waqi'tlarda pedagoglar woqi'wshi'larg`a yertek kitaplardi' woqi'wdi', u`yinde bar bolg`an yertek kitalardi' woqi'p, wolardan tu`singen mazmundi' so`ylep beriw, da`pterine woqi'g`anlar mag`li'wmatlari' boyi'nsha qi'sqa tu`sinik jazi'p keliwdi tapsi'ri'w kerek.

Woqi'wshi'lar yertek mazmuni'nda so`z yetilgen jaqsi'li'q ha`m jamanli'q, hadalli'q, rasgo`ylik, tuwri'li'q, dosli'q ham basqa da usi' si'yaqli' insani'y pazi'yletlerge ta`rbiyalani'p baradi'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na ma`na`wiy ta`rbiya beriwde an`i'z-a`psanali'q mazmundag`i' kitaplardan paydalani'wdi'n` da ta`rbiyali'q a`hmiyeti wog`ada ayri'qsha.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiy ta`rbiyalawda an`i'zlar, a`psanalar ja`mlengen kitaplar, xali'q pedagogikasi'ni'n` a`jayi'p u`lgilerinen.

Al, naqi'l-maqallar bolsa baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na ma`na`wiy ta`rbiya beriwde shi'n ma`nisindegi ta`rbiya qurali'.

Naqi'llar–bul xali'qti'n` a`yyemgi a`sirlerden berli toplag`an ta`jiriybesi tiykari'nda do`regen.

Tu`rli tematikadag`i' naqi'l kitaplar menen tani'sti'ri'w, wolardi' yadlati'w, ma`nisin an`latatug`i'n mazmuni'n tu`sindip bari'w ha`m wolardi' woqi'w procesinde duri's paydalani'p bari'w –bul u`lken ta`rbiyali'q a`hmiyetke iye.

III bap bul «Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma'na'wiw ta'rbiyalawda ko'rkem shi'g'armalardan paydalani'w jollari'» dep ataladi'. Wol yeki bo'limnen turadi'.

Birinshi bo'lim: «Ko'rkem shi'g'armalar woqi'wg'a qi'zi'qti'ri'wda atanalardi'n xi'zmeti» dep atalsa, yekinshi bo'limi «Ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'w procesine yengiziwde pedagogikali'q xi'zmet» dep ataladi'.

Bul bapta baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n kitapqa bolg'an qi'zi'g'i'wshi'li'g'q, i'qlasi'n woyati'wda shan'arakti'n roli, ata-analardi'n xi'zmeti ha'r ta'repleme so'z yetiledi.

A'sirese ata-analar ko'rkem shi'g'armalar tan'lag'anda balalar turmi'si'nan ali'ng'an ha'r tu'rli waqi'yalarg'a bay gu'rrin'ler toplami'n, naqi'l-maqallar kitabi', jumbaqlar boyi'nsha kitap, yertek shi'g'armalar, an'i'z, a'psana, ra'wiyatlar, sport woyi'nlari' haqqi'nda mag'li'wmat beretug'i'n kitaplardi' usi'ni'w kerek.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n ma'na'wiw ta'rbiyasi'n a'ste-aqi'ri'nli'q penen qa'liplestirip bari'wda kitapxanalar belgili a'hmiyetke iye. Ko'pshilik balalar ta'biyati' boyi'nsha nati'q, uyalshaq boli'p keledi.

Bunday balalardi' woqi'ti'wshi' yamasa ata-analar kitapxanalarg'a aparip, wog'an qalay ag'za boli'w, ko'rkem shi'g'armalardan paydalani'w jollari' haqqi'nda tu'sindiriw kerek.

Ko'rkem shi'g'armalar baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n tek ma'na'wiw jaqtan ta'rbiyalap g'ana qoymastan, al wolardi' wo'z betinshe yerkin pikirlewge de u'yretdi. Woqi'wshi'ni'n yerkin pikirlewi qorshag'an wortali'qqqa da baylani'sli'.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ko'rkem shi'g'armalardan paydalani'wga u'yretiwe ata-analar balalari'ni'n waqi'ttan duri's paydalani'wg'a da u'yretiwi kerek. Sebebi «ku'nlik rejim» –bul bir sutka dawami'nda islenetug'i'n ha'reket.

Ma'na'wiw ta'rbiyada ata-analar da woki'w procesinde ustazlar wo'z balalari'na basli' ta'rbiyashi' boli'p, perzentlerine a'wladlari'mi'z tariyx'i,

milliy qa`diriyatlar, joqari` insani`yli`ku pazi`yetler temasi`n so`z yetetug`i`n kitaplardi` woqi`p u`yreniwin qadag`alaw kerek.

Al, mekteplerde baslawi`sh klass woqi`wshi`lari` arasi`nda ma`na`wiyy ta`rbiya ma`selesinde «Jas kitapqumarlar», «Kitap - bizin` dosti`mi`z» degen temalarda diskussiya, jari`slar, balalar ushi`n tez-tez sho`lkemlestirilip turi`li`wi` maqsetke muwapi`q.

PAYDALANG`AN A`DEBIYATLAR

1. Karimov I.A. Joqari' ma'naviyat –jen'imes ku'sh. Toshkent, Ma'naviyat, 2008, 19-bet.
2. O'zbekistan Respublikasi'ni'n` Bilimlendiriw haqqi'ndag'i' Ni'zami'. Toshkent, 1997 // «Qaraqalpaqstan mug'allimi» jurnali', 1997, 1-2, 3-12 –betler.
3. O'zbekistan Respublikasi' «Kadrlar tayarlawdi'n` milliy da'stu'ri». Toshkent, 1997.
4. Azizxwjaeva N.N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. Toshkent, 2002 yil.
5. Azarov Yu.T. Semeynaya pedagogika. Moskva. Izd. Politicheskoy literaturi'. 1985.
6. Vafoev O. Ma'naviyat –taraqqiyot omili // Muloqat, 2-son, 1996.
7. Jumaboev Y. Hayot mazmuni va komil inson muammosi. Toshkent, Fan, 1997.
8. Jiyemuratov T. Sabaq procesi –woqi'wshi'lardi'n` wo'zligin an'lawg'a u'yretiwdin` tiykarg'i' deregi// Mug'allim ha'm u'zliksiz bilimlendiriw jurn. No'kis, 2007, 17-19-betler.
9. Ibragimov I, Sultanov X. Vatan tuyg'usi. Toshkent, Wqituvchi, 1996.
10. Ibragimov I, Abdullaeva SH. Pedagogika. Toshkent, Fan va texnologiya, 2007, 155-bet.
11. Ibaydullaev Q. Ma'naviy tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash//Tarbiya jurnali, Toshkent, 2008, 4 son (20)
12. Munavvarova A.K. Pedagogika. Toshkent, 1996.
13. Musurmanova O. Uqituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish. Toshkent, 1993.
14. Mahkamov U. Ahloq-odob saboqlari. Toshkent, Fan, 1994.
15. Nishonalieva U.Tursunov U. Pedagogika kursi. Toshkent, 1996.
16. Paxratdinov A`. Qaraqalpaq an'i'z ha'm a'psanalari'. No'kis, Qaraqalpaqstan, 1988, 17-bet.

17. Pedagogika (T.A.II`ina redaktorli`g`i`nda). -M.1984.
18. Saparov T. Kishi jastag`i` mektep woqi`wshi`lari`n a`dep-ikramli`li`qqa ta`rbiyalawda qaraqalpaq fol`klori` u`lgilerinen paydalani`w mumkinshilikleri // Qaraqalpaqstan mug`allim jurn. 1997, №1-2, 86-89-betler.
19. Safo Ochil. Mustaqillik ma`naviyati va tarbiya asoslari. –Toshkent, Uqituvchi, 1995.
20. Qarshiboeva M, Nishonova S, Musurmanova O, Qoshqarov D. Milliy g`a`rezsizlik ideyasi` ha`m ruwxı`yli`q tiykarlari`. Toshkent, Ma`naviyat, 2007 57-bet.
21. Qaraqalpaq fol`klori`. (Yertekler) No`kis, Qaraqalpaqstan, 1981.
22. Qahharova F. Uqituvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi`./ Xalq ta`limi, Toshkent, 2002, №3, 99-101-betler.
23. Xudaybergenova U.K. Ruwhi`y ideologiyali`q qa`wimlerdin` aldi`n ali`w, ma`na`wiıy a`dep-ikramli`li`q wortali`qti`n` a`hmiyeti// Ja`miyettin` rawajlani`wi`nda ilimpaz hayal-qi`zlardi`n` worni`. No`kis, 2011, 14-bet.
24. Hasanbaev J, Sariboev H, Niyozov G. Hasanbaeva O, Usmonboeva M. Pedagogika (O`quv qo`llanma) Toshkent, Fan, 2006.
25. Xudayqulov J, Qunduzova N.R. Tarbiyaviy ishlar metodikasi (o`quv – uslubiy qo`llanma) Toshkent, 2007.
26. Yusupov E. Yoshlarning ma`naviy kamolati. Toshkent, O`zbekiston, 1995.
27. Yusupov E. Ma`naviyat asoslari. Toshkent, Fan, 1998.

Mazmuni'

Jumi'sti'n` uli'wma si'patlamasi'.....	
Kirisiw.....	
I bap. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n` ma`na`wiyy ta`rbiyasi'nda ko`rkem shi'g`armalardi'n` worni'.	
1.1. Ma`na`wiyy ta`rbiya haqqi'nda tu`sinik.....	
1.2. Woqi'w procesinde ko`rkem shi'g`armalardi'n` a`hmiyeti.....	
II bap. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiyy ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`armalardi'n` tu`rleri.	
2.1. Yerteklerden paydalani'w.....	
2.2. An`i'zlardan paydalani'w.....	
2.3. Naqi'l-maqal kitaplardan paydalani'w.....	
III bap. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n ma`na`wiyy ta`rbiyalawda ko`rkem shi'g`armalardan paydalani'w jollari'.....	
3.1. Ko`rkem shi'g`armalar woqi'wg`a qi'zi'qti'ri'wda ata-analardi'n` xi'zmeti.....	
3.2. Ko`rkem shi'g`armalardi' woqi'w procesine yendiziwde pedagogikali'q xi'zmet.....	
Juwmaq.....	
Paydalang`an a`debiyatlar.....	